

elkkwartaal

uitgegeven door de Evangelisch-Lutherse synode | jaargang 23, nr. 3 | september 2023

Duurzaam Luthers: over de toekomst van de kerk
Europese lidkerken LWF in voorbereiding op dertiende Assemblee
Tranen kennen geen kleur: in het licht van Keti Koti

Om te beginnen...

Terwijl wij de laatste hand legden aan de productie van deze *elkkwartaal*, werd wereldwijd gewerkt aan 'de laatste loodjes' ter voorbereiding van de dertiende LWF-Assemblee in Kraków van 13-19 september. Voorafgaand aan deze grote bijeenkomst van de Lutherse Wereldfederatie reisden de deelnemers van de Lutherse Zomerschool 2023 via Dresden naar Kraków. Het was een intensieve studiereis met hartelijke ontmoetingen en herkenbare ervaringen. De gesprekken omvatten kerk zijn, nu en in de toekomst. Op de terugweg vierden ze het avondmaal, op een parkeerplaats tussen de vrachtwagens. Voor een impressie: pag. 26.

Al sinds 1984 is de richtlijn van de LWF een vertegenwoordiging van 20% jongeren in de kerkbesturen, maar de implementatie daarvan is in veel Europese lidkerken nog nauwelijks gerealiseerd. Tijdens een vooroverleg van de Assemblee in Oxford stelden ook de jongeren prioriteiten. Ze waren gericht op de toekomst van de lutherse gemeenschap, waaronder klimaatverandering, gendergerelateerd geweld, afnemend kerkklimaatschap. En op een grotere toegankelijkheid van kerken, zoals toegankelijke liturgie voor de viering van de eredienst. Ook benadrukten zij het belang van hun versterkte participatie bij besluitvorming op alle niveaus van het kerkelijk bestuur (pag. 9).

De toekomst van de lutherse gemeenschap heeft ook bij ons, in eigen land, veel (noodzakelijke) aandacht. Sinds 2021 werkt de Lutherse Synode aan het project 'Duurzaam Luthers', gericht op het waarborgen en de vindbaarheid van de lutherse traditie, nu en in de toekomst. In 2022 werd met behulp van de dienstenorganisatie een projectplan ontwikkeld. Projectleider Arie Bijl vertelt op pag. 4 over het plan van aanpak en het toekomstscenario.

Onder het motto 'Geloven in beweging' vindt van 20 t/m 22 oktober het inspiratiefestival op Terschelling plaats. Een moment om - samen met kerkenraad, vrienden of gemeenteleden - geestelijk uit te waaien en op zoek te gaan naar nieuwe inspiratie. De Lutherse Synode participeert in het festival met een aantal inspirerende onderdelen (pag. 21).

Het zou weleens een roerige herfst kunnen worden - niet alleen met zicht op de komende verkiezingen - maar vooral met oog op onze eigen lutherse toekomst. Nieuwe inspiratie mag en kan daarbij niet ontbreken.

Alma Evenhuis

Inhoud

Meditatie	3	Glazen klok ELG Leerdam	18
Duurzaam Luthers	4	Afscheid Martin van Wijngaarden	19
Bach Luther cellosuites	5	Kerkgebouw Hilversum 100 jaar	20
Synodeleden	6	Duitse katholieken zingen Lutherlied	20
Luthers erfgoed	8	Inspiratiefestival	21
Europese pre-assemblee Oxford	9	De synode bijeen	22
Woord&Sacrament	11	Komen en gaan in ELG Ede	23
Mensen en het Genootschap	12	KrisKrasKort	24
Woord&Visie	14	Lutheran Summer School 2023	26
Tranen kennen geen kleur	16	Uit de synode	27
Jubileum dominee Harry Donga	17	Afscheid prof. Markus Matthias	27

Colofon

Elkkwartaal verschijnt vier keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan degenen die ingeschreven staan in het register van Evangelisch-Lutherse leden in de Protestantse Kerk in Nederland.

Overname van artikelen en foto's is toegestaan na overleg met de redactie en met vermelding van de uitgave van Elkkwartaal en vermelding van auteur en/of fotograaf.

Redactie

Alma Evenhuis (hoofdredacteur),
Ingeborg Kriegsman (beeld & techniek),
Cristina Pumplun (secretaris),
Femke Akerboom-Beekman,
Leonie Crom-Wagenaar,
Joren Reichel

Redactieadres:

Vijfmolens 2
4247 EA Kedichem

Kopij volgend nummer

Inleveren voor 30 oktober 2023
bij redactie@elkkwartaal.nl

Giften

U kunt Elkkwartaal financieel steunen via NL36INGB0002203600 t.n.v. PKN inzake Elkkwartaal o.v.v. gift Elkkwartaal. De Protestantse Kerk heeft een ANBI-status.

Adreswijzigingen of klachten over bezorging

Als u lid bent van een evangelisch-lutherse gemeente: bij uw kerkenraad. Als u alleen bent ingeschreven in het landelijke lutherse ledenbestand of wanneer u geen lutheraan bent via de abonneementenadministratie.

Abonnementenadministratie

Dienstenorganisatie Protestantse Kerk in Nederland, Postbus 8504, 3503 RM Utrecht, e-mail: abonnementen@protestantsekerk.nl, telefoon (030) 880 18 80.

Productie

Afdeling Communicatie en Fondsenwerving Protestantse Kerk in Nederland. ISSN 1569-6316

Website

Dit nummer en vorige nummers zijn te raadplegen op <https://protestantsekerk.nl/thema/lutherse-synode/>

Grafische verzorging

MMC Print (vormgeving),
De Groot Drukkerij (drukkerij).

Bij de voorpagina

Logo 13e Assemblee LWF (Marijke Bouterse - acrylverf op doek)

Meditatie

(G)een doodlopende weg

TEKST EN BEELD: PETER CROM, EMERITUS PREDIKANT TE ALMELO

In 2023 zijn wij verhuisd naar de Marktstraat in Almelo. Nu is er iets geheimzinnigs aan de Marktstraat: er staat namelijk aan het begin een bordje doodlopende weg. Maar eigenlijk is het helemaal geen doodlopende weg. Aan het einde kun je drie kanten op. Je kunt dus wel door, maar niet iedereen vindt dat een goed idee, men heeft liever een rustige buurt. Fietsers mogen wel verder maar auto's niet, en toch gaan veel auto's gewoon door.

Ik zie een parallel met onze tijd. Sommigen roepen dat het einde nabij is. Het was een jaar met vele zorgen: de regering kwam er dit jaar niet meer uit vanwege talrijke affaires, het is oorlog in het oosten, het klimaat lijkt te ontsporen, de woningbouw stagneert, de boeren zijn boos, CO² en stikstofverbindingen doen een aanslag op de natuur en vele diersoorten verdwijnen.

In onze tijd is het niet meer vanzelfsprekend dat men zich bij problemen tot een hogere macht wendt: veel kerken hebben te maken met leegloop en kunnen innovaties niet voldoende van de grond krijgen door gebrek aan menskracht, vooral onder jongeren.

In het alternatief voor het oecumenisch leesrooster wordt in oktober de brief van Paulus aan Titus gelezen. Paulus geeft hem opdracht om als opbouwwerker een gezonde kerkelijke organisatie op Kreta op te zetten. Hij moet op zoek naar goede mensen. Paulus is realistisch: hij weet dat ook vriendelijke, vredelievende mensen van goede wil minder gunstige eigenschappen kunnen hebben: 'ook wij waren ongehoorzaam, boosaardig, afgunstig en hebben elkaar gehaat' (Titus 3:3).

Maar dan komt er een keerpunt: in tijden van zorgen over de toekomst en meningsverschillen en (misschien wel juist dan!) is de goedheid en mensenliefde van God, onze redder, openbaar geworden (Titus 3:4). De oplossing komt niet van ons, maar van de andere kant!

En hij vervolgt: Hij heeft ons gered, niet vanwege onze rechtvaardige daden, maar uit barmhartigheid. Hij heeft ons gered door het bad van de wedergeboorte en de vernieuwende kracht van de heilige Geest, die Hij door Jezus Christus, onze redder, rijkelijk over ons heeft uitgegoten. In de traditie werd de heilige Geest soms voorgesteld als een aanklager, die ons op de knieën dwingt zodat wij wanhopig op zoek gaan naar verlossing. Luther zelf heeft daar lang onder geleden. Totdat hij ontdekte dat wij ons heil niet zelf moeten maken, maar dat het voortkomt uit het vertrouwen in Gods goedheid en liefde. En dat het werk van de heilige Geest niet zichtbaar wordt in onze tranen en ellende, maar in onze geest van vernieuwing, onze creatieve oplossingen, onze vriendelijkheid en openheid en ons vermogen om mensen met warmte aan te zien.

Jezus zelf was vol van die geest: in een cultuur waar zieke mensen ook nog eens de schuld kregen van hun ellende (je zal wel iets verkeerd gedaan hebben) zocht Hij de zieke mensen op, gaf ze een hand en genas hen. Maarten Luther was ook een vernieuwer: hij ontdekte de genade van God als oplossing voor de zogenaamd afkoopbare schuld. Hij vernieuwde de kerk door de mensen een Bijbel in hun eigen taal te geven, zodat ze zelf de geest van vernieuwing en genezing konden ontdekken. Bach heeft als creatieve geest een geweldig nieuw muzikaal monument gebouwd waar we nog steeds van genieten.

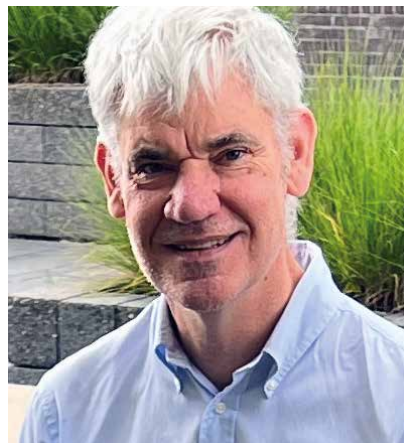
Nu heb je vernieuwers en navolgers. Niet elke Lutheraan is een vernieuwer als Luther. Maar het gevaar kan ontstaan dat we als kerk een Luther-museum worden, waarin de liturgie, de theologie, de vragen en antwoorden van vroeger netjes worden bewaard, maar waaruit de geest van vernieuwing verdwenen is. De problemen van 2023, waar deze meditatie mee begon, waren niet de vragen van Luther, en zijn vragen zijn vaak ook niet echt meer de onze. Wat ons verder brengt is de moed van een vernieuwer, die het heil van de mensen op het oog had, die pastorale antwoorden zocht voor mensen in nood. Waar mensen nieuwe en goede antwoorden vinden voor de vragen van nu, vragen over identiteit, de zin van het leven, de toekomst van de aarde, daar blijkt een weg van hoop te zijn, de weg met een toekomst, eeuwige leven (Titus 3:7).

De mensen van de weg, werden we ooit genoemd. Dat was geen doodlopende weg, maar de route naar het hemelse Koninkrijk.

Duurzaam Luthers: over de toekomst van de kerk

In gesprek met projectleider Arie Bijl

Sinds 2021 werkt de lutherse synode aan het project **Duurzaam Luthers**. Dat project is gericht op het waarborgen van de vindbaarheid van de lutherse traditie in de toekomst. In 2022 werd met behulp van de dienstenorganisatie een projectplan ontwikkeld. Inmiddels is Arie Bijl aangesteld voor het uitwerken van een plan van aanpak en een toekomstscenario. Voor *elkkwartaal* ging hij in gesprek over zijn visie op het project.

TEKST: CRISTINA PUMPLUN EN JOREN REICHEL

Bijl werkt als zelfstandig organisatieadviseur en professioneel begeleider van veranderprocessen, voornamelijk in de zorgsector. Sinds enkele maanden is hij betrokken als projectleider voor Duurzaam Luthers. Toen de vacature hem onder ogen kwam, voelde hij zich – met een groot woord – ‘geroepen’. Opgegroeid in een synodaal-gereformeerd gezin in Rotterdam, had het geloof steeds een belangrijke plaats in zijn leven, zo vertelt hij. Bijl werkt dan ook met volle overtuiging aan het vormgeven van dit project.

In de afgelopen maanden sprak Bijl met een aantal plaatselijke gemeenten en vertegenwoordigers binnen de lutherse gemeenschap. Uit die gesprekken kwam veel zorg met oog op de toekomst naar voren en urgentie om te handelen. “Ik spreek veel bijzondere, toegewijde en lieve mensen. Tegelijkertijd zou ik nu al zeggen dat dit project eigenlijk al vijf jaar geleden had mogen beginnen.” Er moet nu snel geacteerd worden. Op sommige plekken is het niet vijf voor twaalf, maar tien over twaalf. Ontwikkelingen zoals die op dit moment in lutherse gemeenten plaatsvinden zijn binnen het geheel van de Protestantse Kerk een realiteit. Bij het lutherse smaldeel worden ze echter relatief meer zichtbaar. Het project heeft daarmee relevantie voor het geheel van de kerk.

Een kwetsbare gemeenschap

Bijl ziet landelijk veel kwetsbaarheid bij lutherse gemeenten. Dit bleek ook uit de gesprekken die hij voerde. De continuïteit loopt op zoveel plekken binnen de lutherse gemeenschap risico, bijvoorbeeld door het alsmear toeneemende predikantentekort. Bijl begrijpt waarom lutheranen hun eigen identiteit koesteren. “Dat brengt echter met zich mee dat lutherse gemeenten relatief veel met zichzelf bezig zijn.” De relatie met de Protestantse Kerk lijkt dan vaak uit nood geboren, zo ziet Bijl. Het primaat ligt kerk-

ordelijk uiteraard bij de plaatselijke gemeente, maar: “Autonomie is ook een risico als het neerwaarts gaat. Dan moet je er iets naast zetten (en dat kan ook), gezien het grotere belang. Voor bestaansrecht heb je elkaar nodig.”

Regiovorming, zoals die er bijvoorbeeld nu al in Zuid-Nederland is, zou een stap in de richting van het plan Duurzaam Luthers zijn. Nu zijn er echter tal van gemeenten die het liefst zo lang mogelijk hun zelfstandigheid willen behouden. Bijl vergelijkt de situatie met een mozaïek. “Uiteindelijk moeten we ernaartoe dat we verschillende soorten gemeenten hebben, passend bij de context en wat de gemeente nodig heeft voor de toekomst. Dat is maatwerk. Plaatselijke gemeenten moeten een goede reden hebben om de deur open te zetten, en tegelijkertijd kun je gedeelde vraagstukken rond financiën en gebouwen beter per regio oplossen. Daar zie je echt wat er nodig is, en dan kun je beter beslissen.”

Op de vraag wat er op dit moment vooral nodig is antwoordt Bijl resoluut: “Inzicht!”

“Er is op dit moment onvoldoende landelijk zicht op hoe de lutherse gemeenten zich in de afgelopen vijf jaren hebben ontwikkeld. Je moet zicht krijgen op die ontwikkelingen, en daar vervolgens beleid op maken. Als je op regiovorming stappen wilt zetten, begin dan met visie te ontwikkelen op die regio en kijk wat je daar wilt aanscherpen en verdiepen. Zo hebben op dit moment bijvoorbeeld twintig lutherse gemeenten een vacature openstaan. De vraag is dan: hoe kun je dat anders organiseren? Je kunt bijvoorbeeld denken aan een herverdeling van taken.

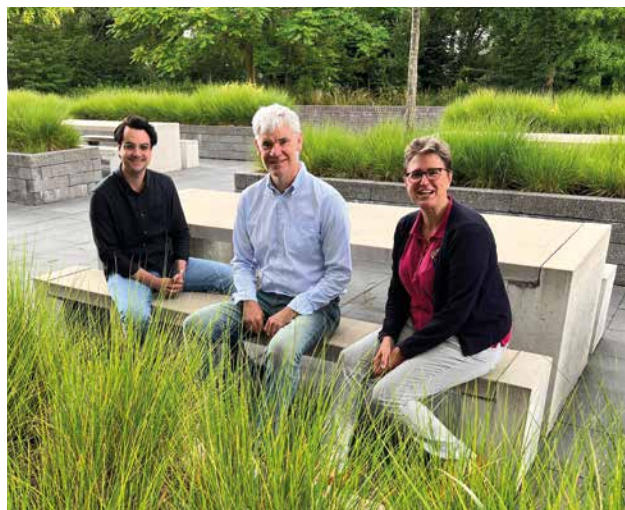
Op weg naar meer landelijke samenwerking

Bestuursstructuur is een belangrijk onderwerp binnen het plan Duurzaam Luthers. Financiën en gebouwen zijn voorbeelden van thema’s die in de meeste gemeenten spelen.

“Kijk bijvoorbeeld eens naar de doorsnee leeftijdsopbouw in een gemeente, en wat dat betekent voor de financiële bijdragen in de komende vijf jaar. Er is een steeds beperkter aantal schouders dat de lasten draagt, terwijl de kerk drijft op vrijwilligers.” Lutheranen kunnen op deze onderwerpen veel beter aansluiten bij bestaande landelijke structuren, vervolgt Bijl, vooral bij wat er vanuit de Protestantse Kerk al is. Hij noemt het voorbeeld van de Vereniging Kerkrentmeesterlijk Beheer (VKB): “Daar zit vrijwel geen enkele Lutherse gemeente bij!” Ook als het gaat om vertegenwoordiging in de classes van de Protestantse Kerk is de betrokkenheid van lutheranen laag. “Classispredikanten krijgen zelden of nooit een vraag uit lutherse gemeenten, terwijl in elke classis vertegenwoordigers van de lutheranen zitten.”

Mensen betrekken voor de weg naar de toekomst

De Synodale Commissie moet nu het voortouw nemen om verbinding te maken met de Protestantse Kerk. Er moet meer samenhang komen tussen lutherse gemeenten en het geheel van de kerk. In veel gemeenten wordt alles wat ‘uit Utrecht’ komt vaak met de nodige scepsis bekeken. Men ziet liever dat wat daar wordt bedacht uit ‘het Lutherse’ zelf komt. Het is echter belangrijk dat een visie – zoals het plan Duurzaam Luthers – breed wordt gedeeld. “We moeten gezamenlijk een pad kiezen dat we met elkaar lopen, en alle niveaus moeten daarin meedoen. Stel dat we met elkaar besluiten ‘2030’ tot topprioriteit voor beleid te maken?” Het is noodzakelijk de visie en de prioriteiten vooral met elkaar te bespreken. Door de gesprekken die hij voerde in het land zag hij dat er allerlei beelden zijn ontstaan over

Duurzaam Luthers, terwijl er vooral nog veel onbekend is over wat het eigenlijk inhoudt. “In het gesprek met mensen kun je veel meer horen wat er leeft.”

Op de vraag hoe Bijl zijn eigen rol in dit proces zou beschrijven zegt hij: “Het is mijn taak om te zorgen dat ik mensen om me heen verzamel met wie we dit gaan doen. We moeten dit samen doen, met de mensen uit de Protestantse Kerk en de plaatselijke gemeente. Ik voel me bevoorrecht om hieraan bij te dragen. Je mag van mij verwachten dat ik aan het eind van dit proces alle opties in kaart heb gebracht en de weg voor ogen heb die we hebben te gaan. Daar past misschien wel het beeld van een herder bij.”

Bach Luther Cellosuites

Een ontroerende muziektheater-vertelling over de zoektocht naar harmonie. De cellosuites van Johann Sebastian Bach zijn wereldberoemd. Maar wat weten we eigenlijk van de componist en de tijd waarin hij ze schreef?

Acteur Thomas de Bres en cellist Joris van Haften nemen je mee op reis naar het Hof van Köthen in de periode rond 1720. Een tijd die net als nu in het teken stond van grote veranderingen. Luister naar Bach's muzikale en persoonlijke zoektocht naar vrijheid. Hoe Luther zijn levenslange inspiratiebron en anker was. Naar zijn onstuimige verleden, zijn gevangenschap, het experimenteren met muziekinstrumenten en het verlies van zijn vrouw Maria. Zo leren we de mens Bach in al zijn facetten tijdens deze periode van zijn leven kennen.

Het verhaal is geschreven op basis van brieven van Bach en historische documenten en wordt afgewisseld met delen van de prachtige cellosuites, gespeeld op twee verschillende cello's, waarvan één uit de 18e eeuw, de tijd van onze vertelling. Muziek en spel vullen elkaar aan en geven elkaar context in een unieke

combinatie van performance, spel en muziek. De voorstelling speelde voor het eerst als opening van de Bachweek van 2022 in het Luther Museum. Nu is de voorstelling helemaal te bewonderen!

Theater van de Heelheid wil graag een positieve bijdrage leveren aan de samenleving van nu. De voorstelling is zeer geschikt voor ouderen. Wij nodigen i.s.m. kerk, gemeente en theater voor elke voorstelling 10 ouderen uit die wel een leuk verzetje kunnen gebruiken en bieden ze een vrijkaart aan. Na afloop bespreken we de voorstelling met koffie en iets lekkers.

Meer informatie:

www.theatervandeheelheid.nl en www.bachluther.nl. Een teaser is te zien op <https://vimeo.com/781581908>

Onze synodeleden: met wie hebben wij de eer?

Midden in de corona-periode is de nieuwe synode van start gegaan, met deels bekende en deels nieuwe gezichten. In deze aflevering spreken wij met Barbara Heubeck en Alida Groeneveld.

TEKST: LEONIE CROM-WAGENAAR

Barbara Heubeck

Sinds 1999 is Barbara Heubeck, voorheen predikant in München, in Nederland. Zij was lid van de lutherse gemeente in Leiden en zette zich tevens in voor projecten bij andere kerken en organisaties. “Oecumene is de rode draad in mijn leven”, zegt Heubeck. ‘Ik zie de verscheidenheid aan tradities als kans: laten wij van elkaar leren, ons over de veelheid verheugen en elkaar steunen, zodat in de samenhang het christelijk geluid blijft klinken.”

Dat dat christelijk geluid een luthers geluid kan zijn, is voor Heubeck evident: het is haar identiteit. Daarmee raakt zij een belangrijk aandachtspunt van de lutherse synode in Nederland: hoe houden we het ‘lutherse’ in stand? Ook nu de lutheranen alweer geruime tijd deel uitmaken van de Protestantse Kerk Nederland? “Ik voelde mij lang een nieuweling in Nederland. Toen Trinette Verhoeven mij voor de synode vroeg, heb ik mij kandidaat gesteld en werd tot mijn verrassing gekozen.”

Inmiddels is Heubeck in haar tweede zittingstermijn in de synode. Ze is ‘gewoon’ lid, niet als predikant. Ze vindt het boeiend om te zien hoe een kleine groep lutheranen in Nederland volledig kerk kan zijn. “De toekomst van de lutherse kerk is het grootste aandachtspunt”, vindt Heubeck. “Het beleid dat is neergezet is goed, maar het landt niet altijd overal. De lutherse gemeenten zijn ook heel verschillend. Die diversiteit hoort ook wel een beetje bij het lutherse.”

Daarnaast worden gemeenten opgeslokt door beslommingen. Het beleid van de synode kenmerkt zich door voor-

uitdenken, volgens Heubeck. “Dat helpt. Als een gemeente in nood komt, is alvast nagedacht over wat je zou kunnen doen ter ondersteuning en zo een gesprekspartner voor de gemeente zijn.”

Als regulier lid van de synode is Heubeck minder bij de beleidsvorming of ideeënvorming betrokken dan wanneer zij in een kerngroep zou zitten. “Mijn rol is niet groot. Je hebt een klankbord- en meedenkfunctie. Die past mij goed. We vergaderen twee keer per jaar en het is soms best ingewikkeld om uit te vinden waar je als synode nu wel en niet verantwoordelijk voor bent”.

Momenteel valt ze in als ambulante predikante in verschillende Protestantse Gemeenten in. “Ik vraag mij soms af of ik nog voldoende contact heb met het lutherse in de gemeenschap en of er wellicht mensen nodig zijn die meer met hun voeten in de lutherse klei staan.”

“De synode doet veel, maar niet alles wordt gezien”, aldus Heubeck. “De corona-periode heeft de kerken in zijn algemeenheid geen goed gedaan, ook de lutherse niet. De Lutherdag kon niet doorgaan en hoewel onderdelen op de kerkenradendag overgenomen werden, zie je niet altijd het resultaat terug. De Inspiratiedagen in oktober met allerlei verschillende kerken op Terschelling is een goede zet. Ook om binnen de algemene protestantse context het lutherse te laten zien.”

Op de vraag wat dat lutherse dan is, zegt Heubeck: “Dat zit vooral in kleine dingen. Als ik in een niet-lutherse gemeente voega, vraagt men - soms bezorgd - of de dienst nu typisch luthers zal zijn. Dat is natuurlijk niet zo. Ik houd mij aan de betreffende orde van dienst. Maar ik doe het toch anders; ik beweeg en vier anders. Men merkt het toch wel aan de kleine dingen, zoals het slaan van een kruis.”

Heubeck ziet grote meerwaarde in het samen optrekken met andere protestantse gemeenten. “Het betrekken van jeugd en het aandacht geven aan ouderen zijn ook vragen in andere kerken. Onze taak is allereerst om het evangelie van Jezus Christus te verspreiden en niet te veel energie ermee te verspillen of dit nu op de ‘juiste’ lutherse manier gebeurt.”

Het internationale aspect van het lutherse is wel bijzonder. “Wereldwijd herken je de lutherse kerken, ondanks de verschillen op landelijk niveau. De ontmoeting verrijkt en geeft je ook andere inzichten. In Nederland is de kerkmuziek nog traditioneel luthers en wordt de discussie daarover zwaar

aangezet. Plechtigheid is mooi, maar vergeet niet, dat je op veel lutherse liederen zou kunnen dansen!” Over haar eigen rol zegt Heubeck: “Ik wil de blijde boodschap van Jezus Christus uitdragen. De vorm is daarbij minder belangrijk dan het bereiken van de mensen. Ik neem dan ook een beetje afstand van de liturgie als zaligmakend iets. En ja”, voegt ze eraan toe, “het is leuk werken in de synode!”

Alida Groeneveld

Deel uitmaken van de lutherse synode is voor Alida Groeneveld niet nieuw: van 2012-2013 was zij lid van het bestuur ad interim, nadat de toenmalige synode ontbonden werd. Groeneveld is van mening dat je aansluitend aan zo'n interim-periode niet moet verdergaan in de nieuw te vormen synode. Echter, een aantal jaren later ging zij in op de vraag van Andreas Wöhle om op de kieslijst voor de lutherse synode te komen. Bestuurlijk brengt ze ervaring in vanuit haar expertise als interim-predikant. “Je bent dan expert op het gebied van fusie, ruzie, krimp en kramp”, lacht ze. Groeneveld werkt sinds 2016 als predikant-geestelijk verzorger bij 's Heeren Loo, een zorginstelling voor mensen met een verstandelijke handicap. “Werken in een instelling is een heel andere

Synodelid zijn heeft voor Groeneveld iets dubbels, in die zin dat zij zich afvraagt of er nog wel een specifieke lutherse synode moet zijn. “Vanuit historisch perspectief kan ik een premium als synode wel verklaren. We zijn nu 20 jaar verder, en misschien zijn aanpassingen hard nodig. De lutherse kerk bestaat niet meer. Zij is onderdeel van de Protestantse Kerk Nederland. Als je anders beweert en volhardt in de overtuiging van instandhouding van lutherse gemeenten, loop je het risico te blijven hangen in vervlogen tijden. Binnen de PKN moet je juist de samenhang kiezen.”

Groeneveld ziet als dé opdracht voor de lutherse synode: te doen wat niet door de Generale synode gedaan wordt. Het continu vragen naar het specifiek lutherse in deze context. “De christelijke boodschap moet blijvend voor het voetlicht komen in een setting waarin mensen tot hun recht komen. Zo'n inspiratieweekend in oktober bijvoorbeeld is heel belangrijk”, vindt zij. “Haak aan bij wat er al is en vind elkaar daarin.”

Binnen de lutherse synode ligt veel werk bij een klein groepje mensen en vaak ook persoonsgebonden. “Je zou je meer moeten afvragen welke

“Op korte termijn is iets fundamenteel veranderen lastig”, denkt ze. “De volgende verkiezingen zijn al in 2025, je bent nu te laat om iets kerkordelijk te wijzigen en de vraag is ook of de tijd er rijp voor is. Ik ben wel benieuwd naar het project Duurzaam Luthers en ook naar de vraag in hoeverre de lutherse kerk als geheel voldoende flexibel is om in de ruimten van de kerkorde te denken en handelen.” Daarnaast heeft Groeneveld vraagtekens bij schaalvergroting. “Waar nu nog in de beeldvorming het ‘eigen lutherse’ (wat dat dan ook is) en het mogelijk verliezen daarvan een grote rol speelt, is het nog niet zo eenvoudig om een gemeenschap die het voortbestaan van ‘ons kluppie’ als doel op zich stelt, mee te laten bewegen in veranderprocessen.”

Groeneveld legt meer nadruk op het manifesteren van de boodschap van genade en aanvaarding. “Dat is iets anders dan dat het lutherse verdwijnt: je neemt elementen over en soms doe je concessies. Het lutherse kun je zien als het zout in brood: je kunt het niet missen, maar je kunt het er ook niet meer uit peuteren. Het is goed om stil te staan bij rouw en verlies, maar dan moet je verder. In het *samen* vormen van de christelijke boodschap.”

Haar eigen rol in de synode ziet ze als die van kritische zeurpiet met een constructieve insteek: “Doe daar echt wat je zelf moet doen en niet dat wat elders al gebeurt. En wees duidelijk ... Zoek projecten die houtsnijden en haal input en expertise uit je netwerk. Er gebeurt echt veel, maar vaak is het niet zichtbaar wat de synode doet.”

Een wens voor de lutherse kerk heeft ze niet. “Wel voor de protestantse kerk als geheel: zorg voor een goede mix tussen speelsheid en ernst. Besteed aandacht aan waar het echt om gaat in het evangelie. Daar is een zekere ontspanning voor nodig. En vertrouwen. God blijft heus wel. Wij doen ertoe, maar niet alles is van ons. We moeten met elkaar tot het inzicht komen dat de tijden veranderd zijn en dat we ons daartoe moeten verhouden. Ik heb er goede hoop op dat we dat samen kunnen bereiken.”

context dan die van de gemeente. Dat maakt wel dat sommige onderwerpen voor mij wat verder van de dagelijkse praktijk staan.”

expertise je binnen de synode en daarbuiten in huis hebt, hoe je delegeert en hoe je creatief deskundigheid kunt ophalen.”

Een eigen Bijbelvertaling voor lutheranen om fier op te zijn

Het voelt bijzonder. Mag je er wel trots of 'fier' op zijn, of is dit genade? Er is zoveel moois gebeurd! Het kerkgebouw oogt nog nieuw en fris, maar ja, het is nog geen vijftien jaar geleden ingewijd, op kerstmorgen 1633.

TEKST: MARTIN VAN WIJNGAARDEN

M En wat is er al meer gebeurd. In 1640 verscheen een nieuwe kansel, ook alweer acht jaar geleden. En het koper dat voor het dak gedoneerd werd, maar te laat arriveerde (er lagen al leien op het dak), is te gelde gemaakt en die opbrengst is in het orgelfonds gestort. Dat belooft nog wat.

Zo werden in de zeventiende eeuw door lutheranen activiteiten ter hand genomen om hun kerkgebouw in te richten. En de mogelijk in Antwerpen geboren Anna Heckeler (Heckelaers, 1574-?) heeft veel ervan meegemaakt. Anna huwde in augustus 1594 de oorspronkelijk uit Duitsland afkomstige ds. Adolf Fisscher (1548-1613). En zoals zij, waren er heel wat immigranten die samen deze gemeente, die nog maar een paar decennia bestond, vormden en verder hielpen opbouwen.

Anna Heckeler

Bijbellezing uit nieuwe vertaling

En dan klinkt in 1648 voor het eerst de Bijbellezing uit een nieuwe vertaling waar Anna Heckeler zeer waarschijn-

lijk speciale gevoelens bij had. Haar zoon Adolf Visscher (1605-1652) kreeg in 1646 de opdracht een Bijbelvertaling voor de lutheranen te verzorgen; nu is het dan zover. We weten niet veel over het leven van Anna, maar bij sommige gebeurtenissen in de Spuikerk moet zij aanwezig zijn geweest. Hoe zou Anna Heckeler toen een plaats gezocht hebben om ook de Bijbellezing goed te horen – met meer dan 1000 kerkgangers kan dat best lastig zijn – nadat bijvoorbeeld een uit Noorwegen afkomstige stovenzetster haar exemplaar voor haar stoel zette. De Bijbel was een kostbaar goed voor haar, ze had zich immers al eens eerder met een (lied?)boek in de hand laten portretteren.

Anna Heckeler staat met het portret van haar man voor een hardwerkende generatie van pas gevestigde lutheranen, hun zoon bouwt verder op dat fundament.

Een Nederlandse variatie op de Lutherbijbel

Nadat er in de Nederlanden ook voor lutheranen vrijheid van geweten gold, konden zij zich beter organiseren. Protestantisme in de Nederlanden was veelal calvinistisch en zij lazen de Statenbijbel uit 1637; de vertaling waartoe de Synode van Dordrecht opdracht gaf. Die vertaling was op grond van de oorspronkelijke talen als Hebreeuws en Grieks tot stand gekomen. Halverwege de zeventiende eeuw werd door de lutherse Amsterdamse kerkenraad aanbevolen dat in de eigen gemeente (en ook daarbuiten) in het Nederduits, de plaatselijke volkstaal, gepreekt zou worden. De vele immigranten uit ook Noordse landen, maar ook jongere generaties konden het Hoogduits niet verstaan.

En zo was ook een nieuwe Bijbelvertaling in de volkstaal broodnodig.

Bijbel in de volkstaal, met Luther verbonden

In 1648 verscheen, onder coördinatie van Adolf Visscher, een Nederlands-talige Bijbel voor lutheranen. Die uitgave was gedeeltelijk een vertaling van teksten van Luther. Luther had, zoals later bij de Statenvertaling gebeurde, de grondtalen als vertrekpunt genomen. Het was voor de lutheranen een brug te ver om deze Statenvertaling op de kansel te gebruiken. De versie van Visscher, deels 'een vertaling van een vertaling', kwam wat verder van de oorspronkelijke betekenissen te staan. Daartegenover stond het gevoel dat deze vertaling wel met Luther zelf verbonden was. En die band gaf een geheel eigen betekenis aan deze Bijbelvertaling. De kerkenraad zorgde ervoor dat deze uitgave voor twee gulden verkrijg-

baar was; voor een arbeider mogelijk toch een paar weeklonen.

Tot 1951, toen de lutheranen de vertaling van het Nederland Bijbelgenootschap in gebruik namen, bleef deze vertaling met legio aanpassingen en verbeteringen in gebruik.

Adolf Visscher

De 'vertaler'

Opmerkelijk bij deze vertaling is het volgende. De vertaling naar het Nederlands was het werk van dominee Adolf Visscher. Zijn gelijknamige vader kwam uit het huidige Duitsland. Vader en zoon waren beiden luthers predikant, maar er was een onderscheid; vader schreef zijn achternaam nog als Fisscher. Dus: de familienaam Fisscher werd binnen één generatie aangepast, vernederlandst, naar Visscher. Een naamsaanpassing of -verandering die, ook in latere tijden, vaker voorkomt bij lutheranen.

Extra's voor de nieuwe bijbeluitgave

Vlak voordat de vertaling gedrukt zou worden, werd extra grote waarde aan de verzorging van de Bijbeluitgave gehecht: ook enkele kaarten waren van belang. Het werd een prachtige uitgave, iets om trots op te zijn.

Om op het deels imaginaire pad waarmee we begonnen, nog één stap te zetten: Anna Fisscher, geboren Heckeler, zou mogelijk nog fierder geweest zijn als zij geweten had dat vanaf 1734 deze lutherse Bijbeluitgave een eigen naam kreeg: Visscherbijbel.

Adolf Fisscher

De Europese pre-assemblee van de Lutherse Wereldfederatie in Oxford

Van 20–24 maart kwamen afgevaardigden uit de Europese lidkerken van de Lutherse Wereldfederatie (LWF) bijeen in Oxford (Verenigd Koninkrijk) voor de regionale pre-assemblee, in aanloop naar de dertiende wereldwijde Assemblee. Vanuit de Protestantse Kerk in Nederland waren dominee Andreas Wöhle (president van de Evangelisch-Lutherse Synode) en Joren Reichel (synodelid Evangelisch-Lutherse Synode) afgevaardigd.

TEKST: ANDREAS WÖHLE EN JOREN REICHEL - BEELD: ZIE *

De Europese bijeenkomst was de eerste van meerdere regionale voorvergaderingen waarbij gedelegeerden naar de dertiende Assemblee van de Lutherse Wereldfederatie samenkamen. Zij bood gelegenheid om het thema en de onderwerpen van de Assemblee in september voor te bereiden in het licht van de regionale en plaatselijke context en uitdagingen van de lidkerken. Andreas Wöhle was daar in het bijzonder betrokken bij de werkgroep die namens de Lutherse Wereldfederatie een gespreksdocument ten aanzien van de Luthers-Joodse relatie heeft samengesteld, Joren Reichel was daarnaast voornamelijk betrokken als jeugdgedelegeerde.

Oecumenische voorbereiding

De Lutherse Kerk in het Verenigd Koninkrijk (LCiGB) was gastheer voor de pre-assemblee, die werd georganiseerd op Mansfield College, dat vanaf de Tweede Wereldoorlog nauwe banden met de lutherse wereldgemeenschap heeft onderhouden. Op maandag begon als eerste het vooroverleg van de jeugdgedelegeerden. Op dinsdag werd de pre-assemblee geopend met een oecumenische viering in de college chapel waarin het Avondmaal werd bediend. Predikanten uit verschillende landen gingen hierin gezamenlijk met de college chaplain voor, ondersteund door het college choir. In de daaropvolgende dagen reflecteerden de gedelegeerden

in verschillende gespreksgroepen en werksessies verspreid over het terrein van het college op de betekenis van het thema 'Eén Lichaam, één Geest, één Hoop' en de agenda onderwerpen van de Assemblee. Iedere dag begon met een ochtendgebed en eindigde met een vesper voor de gezamenlijke maaltijd in de chapel.

Stellingnames

De bijeenkomst resulteerde in drie stellingnames door de kerken uit de Europese regio voor de wereldwijde Assemblee; een algemene *message* namens de gehele pre-assemblee en twee *messages* namens de vrouwelijke en jeugdgedelegeerden. Daarnaast werden de kandidaten die vanuit Europa op de Assemblee zullen worden voorgedragen voor de verkiezing van de LWF Raad vastgesteld.

Jongeren stellen prioriteiten

De onderwerpen die tijdens het vooroverleg van de jongeren werden besproken waren voornamelijk gericht op de toekomst van de lutherse gemeenschap; waaronder klimaatverandering, gender-gerelateerd geweld, de vertegenwoordiging en participatie van jongeren in kerkelijke leiderschapsposities en besluitvorming, polarisatie en politieke instabiliteit, en secularisatie door afnemend kerklidmaatschap. Deze onderwerpen kregen nadruk in de gesprekken. In hun *message* voor de dertiende Assemblee identificeerden jongeren drie prioriteiten om deze zorgen het hoofd te bieden. Allereerst, zo stelden zij, moeten kerken meer inclusief en toegankelijk gemaakt worden. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken een toegankelijke liturgie voor de viering van de eredienst. Daarnaast benadrukten de jongeren het belang van hun versterkte participatie bij besluitvormingsprocessen op alle niveaus van kerkelijk bestuur. Hoewel de LWF al tijdens haar zevende Assemblee in 1984 de richtlijn van 20% voor de vertegenwoordiging van jongeren in kerkbesturen aannam, is de implementatie daarvan in veel Europese lidkerken tot op heden nog maar nauwelijks gerealiseerd. Ook pleitten jongeren voor meer aandacht vanuit de lutherse gemeenschap voor de gevolgen van klimaatverandering, die wereldwijd de leefomgeving en bestaanszekerheid van miljoenen mensen bedreigt. Ten slotte vroegen zij aandacht voor de mentale gezondheid van

mensen in de context van toenemende polarisatie en politieke instabiliteit in Europa en samenlevingen over de hele wereld.

Relatie met Joodse gemeenschap en traditie

De werkgroep die namens de Lutherse Wereldfederatie een gespreksdocument bij de Luthers-Joodse relatie heeft samengesteld berichtte tijdens de pre-assemblee over het proces dat aan dit ingewikkelde project ten grondslag lag. Andreas Wöhle, die als werkgroep lid betrokken is, vertelde dat daarbij ook de stem van de Palestijnse Lutherse Kerk werd gehoord, die in de tekst haar weerslag vindt. De opbrengsten van het project worden gepubliceerd in een boek dat aan alle gedelegeerden zal worden toegestuurd. Op de Assemblee zelf zal dit thema – nota bene in Kraków, waar eeuwenlang tot aan de Shoah het spirituele centrum van het Jodendom in Europa was – zodoende goed onderlegt ter sprake worden gebracht.

Alle gedelegeerden naar de Assemblee bezoeken daarnaast gezamenlijk het Auschwitz Monument en het museum, dat niet ver van Kraków ligt. Met beide stappen herneemt de Lutherse Wereldfederatie het thema van de relatie met de Joodse gemeenschap en traditie, dat in feite sinds 2001 heeft stilgelegen. Dat Kraków, buiten de nabijheid van Auschwitz, ook nabij de grens met Oekraïne ligt, zal eveneens voor een belangrijk deel de gesprekken en beraadslagingen van de wereldgemeenschap gaan beheersen.

*beeld via: www.flickr.com/photos/lutheranworld/sets/72177720306881453/

Verloren zijn - gevonden worden - feest vieren

De oudste zoon vertelt

TEKST: WIM VAN BEEK

Jakob was de jongste, maar onze vader had gezegd: “Twee zonen hebben we, dus ons bezit laten we aan jullie na, allebei de helft.” En Jakob had z’n hand uitgestoken. “Oké”, had pa gezegd, en had ’m zijn deel gegeven.

We hadden hem uitgezwaaid. Een ezel vol met alles voor z’n reis. “Goede reis, en kom behouden terug”, zei onze moeder. Maar wat Jakob van plan was, en waarheen hij wilde? Ik ben beter met m’n handen. Het vee verzorgen, de akkers onderhouden, brood en groente op tafel. Mijn heil ligt niet in een goede reis, maar in een goede dag. Samen met elkaar het land bewerken, dat doe ik met plezier. Maar pa was zich toch wat zorgen gaan maken over m’n broertje. Of ’t ie het wel zou redden. “Nou pa”, had ik gezegd, “hij is inmiddels ook een grote jongen, en jullie hebben ons netjes grootgebracht.”

Jakob was altijd al avontuurlijk. Ik heb ’m zo ongeveer over álles horen fantaseren. En dan zei ik: “Nou nou, heb je je benen nog wel op de grond?” En dan zei dat broertje: “Ik wou dat ik kon vliegen, zoals de adelaars. Ontdekken wat er achter de bergen is, en waar het einde van de wereld is.” En dan zei ik: “Laten we eerst maar de koeien gaan melken, anders springen de uiers een gat in de lucht.”

Ik bleef op de boerderij. Ik had steeds meer van m’n ouders overgenomen. Af en toe dacht ik aan m’n broertje. Met een dikke portemonnee kon je natuurlijk alles gaan doen. Maar ik had mijn erfdeel niet nodig. Ik had de boerderij en de dieren. Daarmee wist ik wel de weg.

*Lucas spreekt over het definitief verloren zijn,
Er is nergens sprake van verloren raken door je eigen schuld
Er wordt altijd gesproken over het verloren schaap, de verloren munt, de verloren zoon.
Zien we alleen het dodelijk kwaad van het verloren gaan?
Maar in elk verhaal komen steeds weer drie trefwoorden voor:
verloren zijn – gevonden worden – feest vieren.
Heus, er is nooit een Kyrie zonder Gloria!*

*Eenzelfde Grieks woord kan je kwaadschiks en goedschiks vertalen.
Is ’t verkwisten, of kwistig uitdelen?
De boze broer dacht aanvankelijk aan dat eerste, tot hij bedacht dat je het ook andersom kunt zeggen, royaal zijn voor wie arm zijn.*

Hoe langer Jakob wegbleef, des te meer had ik ’t gevoel dat ik ooit een broertje had gehad.

Hij raakte in mijn vergetelheid. Ik ging mijn weg, hij was zijn weg gegaan. Maar daardoor wás hij ook weg. Voor mij dan. Naarmate we groter waren geworden, waren we ook uit elkaar gegroeid. Voor m’n vader en moeder was dat anders. Die hadden ’t vaak over hem. Het leek wel of er nu veel méér over hem gepraat werd dan toen hij nog thuis was. “Waar zou Jakob zijn? Zou

Jakob de taal kunnen spreken? Zou Jakob een verslag bijhouden? Zou Jakob een baantje hebben gevonden. Of is ie gaan varen?” Jakob voor en Jakob na. Och, over mij hoefden ze niks te raden.

En toen gebeurde het. Vader maakte nog wel ’s een ommetje, en dan ging ie ’t liefst over de heuvel waar hij Jakob had nagezwaaid. Alsof pa op dat heuveltje de hele wereld kon overzien, en dus ook z’n zoon. Ik dacht nog wel ’s aan Jakob, maar dat was altijd aan onze jonge jaren, toen we nog samen speelden. Maar daarna ... Dan dacht ik wel ’s: o ja, ik heb ook nog een broertje gehad ...

Maar toen ... M’n vader had voor de zoveelste keer het heuveltje beklommen, en had voor de zoveelste keer naar z’n zoon uitgekeken ...

Ik hoorde het hele verhaal pas veel later. Ik werkte op ’t land. Ploegen, zaaien, maaïen. We willen toch allemaal een boterham? Maar ik merkte onrust bij de boerderij. Er kwam een knecht aangehold: “Jakob is terug. Zo mager als een sprinkhaan. Halfdood. Hij kan nog net lopen.” Nee, ik sprintte niet meteen naar de boerderij. Werk gaat voor het meisje. En ook vóór ’t broertje. Ik kon toch moeilijk alle ossen in de steek laten. Maar ik kon geen rechte voordren meer maken.

Jakob terug. Z’n hele erfenis er doorgedraaid. Alles opgemaakt, zo arm als een luis. Maar, hij is weer thuis! En we gaan lekker een groot feest vieren. Want voor Jakob halen we alles uit de kast. Hij is dan wel kaal als de neten, maar wij zullen hem volhangen en volgieten. Is er ooit één gemest kalf voor mij geslacht? Hebben ze ooit alles versierd omdat ik zo goed voor ze zorgde?

Jakob! Twee jaar geen poot uitgestoken op de boerderij, en nou de onderste steen boven. Twee jaar je hele kapitaal erdoor gejaagd, en nou weer je hand ophouden. Hiep hiep hoera, we gaan feestend verder. Jakob. Nog steeds Jakob voor en Jakob na. Hij was er níét. En nou is ie er weer wel, en gaat het dak los! Jakob! Jakob!

Godallemachtig, moet ik nou blij zijn? Waarom vind ik het zo moeilijk juichend naar 'm toe te gaan en te zeggen: "Wat fijn dat je er weer bent. Je leeft! Dat gaan we vieren!" Ja, vader heeft al die tijd naar 'm uitgezien. Tegen beter weten in heeft ie het geloof behouden dat hun zoon weer terug zou komen. En hij heeft nog gelijk gekregen ook. Jakob is er weer. En alle mensen staan om hém heen. Hoe zou ik het vinden als ze rondom

mij zingend de polonaise zouden lopen? Lang zal ie leven! "Ja", zei vader, "jij hebt toch alles wat je hartje begeert. Deze hele boerderij is toch ook van jou." De hele boerderij. Ja, allemaal mooi en prachtig. Maar hebben wij wel eens een feest gevierd omdat we het zo goed hebben? Jubelen wij ten hemel omdat we eten en drinken hebben? Zingen wij hiep hiep hoera omdat we een dak boven ons hoofd en een bed hebben?

Zou ik een paar keer per jaar een feest moeten geven? Iedereen uit de buurt uitnodigen. Andere boeren, knechten, bedienden. En dat we dan een feestmaal hebben, gewoon, omdat we er zijn, omdat we samen zijn. Dat we hier met elkaar kunnen wonen. Dat we samen hier mogen leven. En ook maar de zwervers, daklozen en

vluchtelingen nodigen. We hebben meer dan genoeg.

Die zoon van vader; Jakob. Tegen wie ik nu weer "Hé, Jakob" zou kunnen roepen ...

Hij is nog steeds mijn broertje. Misschien heeft ie z'n geld uitgegeven aan mensen die helemaal niets hadden, zodat ze brood konden kopen ... En is ie naar de hoeren gegaan, om hen uit te kopen, zodat zij weer een eigen leven konden leiden ... Heeft hij de bloemetjes buiten gezet en dat was dan voor de zwervers een nodiging om aan te schuiven aan zijn tafel ... En tegen die man in z'n hemd: hier heb je m'n jas, ik koop wel een andere. En toen ie alles weggegeven had, stond ie zelf in z'n hemd ...

Jakob.
Kunnen we sámen verder gaan?!

Mensen en het Genootschap

In de lange historie van het *Nederlands Luthers Genootschap voor in- en uitwendige zending* is veel werk verricht door lutheranen en ook vandaag heeft het NLG nog een belangrijke invloed op het maatschappelijk leven, zowel binnen als buiten Nederland. Wie zijn de mensen van het Genootschap? Deze keer: Coby Aartsen–Kraaijpoel.

TEKST: LEONIE CROM-WAGENAAR - BEELD: GERT AARTSEN

"Veel te lang", glimlacht Coby Aartsen op de vraag hoe lang zij bij het Nederlands Luthers Genootschap was. "Van 1982 tot 2019. Vroeger ging dat zo; je kwam uit de lutherse jeugdbond en je voegde gewoon bij andere verenigingen in."

Na de oprichting van de Zendingsraad (1943) werd het werk van het Nederlands Genootschap voor In- en Uitwendige Zending deels overgenomen. Het Genootschap hield zich vooral bezig met fondsenwerving en de geldmiddelen voor binnen- en buitenlandse projecten. In de periode van Samen Op Weg werden diverse taakgebieden verdeeld. Het missionaire werk kwam bij Kerk in Actie te liggen en het Genootschap stond een beetje aan de zijlijn.

Zendingswerk goed borgen

Coby Aartsen werkte destijds op het secretariaat van de synode. "Het was ontzettend belangrijk om snel te kunnen schakelen. Dat bleek duidelijk bij de tsunami en de aardbeving van 2005: door onze contacten op de Batu-eilanden en Nias konden we snel hulp bieden." Grote organisaties

werkten vooral ambtelijk en administratief bij de hulpacties, zo legt ze uit, met minder korte lijnen. Waar Kerk in Actie ook veel deed, met name voor de Batu-eilanden, was het logischer dat het zendingswerk weer bij het NLG terechtkwam. "Dat was de vooruitziende blik van Hans Bas Val en Uwe Hummel. Zij zagen voor het NLG een taak in de borging van het zendingswerk met betrekking tot de projecten die toch al bij de lutherse zendingsdienst hoorden. Het Genootschap werd weer actiever. Maar we zijn klein en de projecten beperken zich tot de zogenaamde concentratiegebieden Nias, de Batu-eilanden, Suriname en vroeger ook nog Namibië."

Netwerk en geldacties

Aartsen geeft aan dat het ook voor de LWF van belang is dat er vanuit de lutherse missie een kleine groep in Nederland is die veel voor elkaar krijgt. "Die internationale contacten zorgen ervoor dat je echt iets kunt doen, ook financieel. Het NLG heeft veel gehad aan de netwerkcontacten van Praxedis Bouwman (sinds 2019 voorzitter van het Genootschap)." Samen met Hans Bas Val zette Bouwman zich in

voor meer bekendheid van het NLG, onder meer met geldacties en actieve publiciteit.

De bezetting van Het Nederlands Genootschap voor in- en uitwendige Zending was na de voortzetting in de Zendingsraad groter dan nu. “Er was een commissie binnenland en buitenland en een redactie voor het Luthers Dagboek. In het kader van de inwendige zending bezochten leden van het Genootschap de kerken en vertelden over projecten. Er werden boekjes uitgegeven als ‘Typisch Luthers’ en er was aandacht voor gemeenteopbouw. De commissies deden voorstellen aan het bestuur en gingen daarna aan de slag. Het was niet moeilijk om mensen te vinden. Nu doet Praxedis dat hele Evangelisch-Luthers Dagboek in haar eentje.”

Voorbestaan van oude tradities

De bedoeling van het zendingswerk kwam meer ter discussie aan het eind van de vorige eeuw. Men wilde af van het bekerings-‘stigma’, met meer respect voor culturele diversiteit en zowel in binnen- als buitenland helpen met de opbouw van gemeentewerk. Al in een vroeg stadium van de vorige eeuw bleek het belang van het voortbestaan van oude tradities, waar vooral de latere generatie meer oog voor had. Dat zie je in Suriname, waar de Winti een prominente plek heeft. “Van groot belang was ook de co-promotie van dr. Uwe Hummel en dr. Tuhoni Telaumbanua over de ontmoeting van het christendom met de inheemse cultuur op Nias en de Batu Eilanden”, zo voegt Aartsen toe.

Lutherse Vrouwenbond

Toen Aartsen bij het Genootschap kwam, was ze lang de enige vrouw in een mannenbolwerk. “Ik zat te midden van sigaren rokende mannen in strakke pakken. Het pc-privéproject dat toen startte maakte de administratie een stuk gemakkelijker en men liet het graag aan mij over.” Een heel andere context dan bij de Lutherse Vrouwenbond: Ze is al heel lang lid van de NLVB en was ook afgevaardigd naar WICAS. “Het is heel goed dat er organisaties zijn waarin vrouwen met hun insteek belangrijke onderwerpen oppakken, zoals gelijke rechten voor vrouwen en kinderen en het gendervraagstuk. Ik merk echter wel dat alles heel traag gaat. Deze kwesties brachten we jaren geleden al naar voren.” Ze benadrukt dat de sfeer altijd heel goed was. “Met mannen werken is minder diepgaand, maar ook minder gecompliceerd”, lacht ze.

De kerk als huiskamer van het dorp

Onvergetelijk vond Aartsen het bezoek aan Indonesië. Opzienbarend was de enorme energie en betrokkenheid bij de kerk en gemeenschap. “Waar vraag naar is, wordt waargemaakt. Er is een eigen inspanningsverplichting en die wordt met verve opgepakt”. Het NLG maakte studiebeurzen mogelijk; goed onderwijs is een voorwaarde om aan armoede te ontkomen. Ook voor winkels en werkplaatsen kwam geld beschikbaar. “De kerk is zo ongeveer de huiskamer van het dorp; dáár gebeurt het; de school is daar, er zijn bijeenkomsten en het sociale leven speelt zich er grotendeels af. Na de tsunami wilden de dorpelingen als eerste de kerk herbouwen, daarna pas de huizen.”

Besef van bredere context

Blijvende aandacht voor zowel de uitwendige als inwendige zending is voor Aartsen evident. “We moeten ons hier beter bewust worden van de bredere context. Je bent onderdeel van een wereldkerk en de mensen in verre landen zijn net zo goed je broeders en zusters. Dat geldt ook voor het besef van hoe je als lutheraan in je eigen Nederlandse gemeente staat. Veel gemeenten hebben interne zorgen en moeite het hoofd boven water te houden. Die interne gerichtheid is begrijpelijk, maar zet geen zoden aan de dijk. Het is een gemis dat het samenspel van inwendige en uitwendige zending zo langzaam verdwenen is.” Aartsen bepleit het belang van de LWF- Assemblee (13-19 september in Krakow). “Het lijkt alsof het een beetje langs het Nederlands luthers leven heen gaat en dat is jammer. Dat ligt ook een beetje aan de LWF zelf: nu gaat er een select groepje heen; nodig eens de kartrekkers in de pioniersgemeenten uit, zou ik zeggen!”

Ze oppert het idee dat de inwendige zending zich meer gaat richten op waar een gemeente mee zit. Dat kan ook gaan om individuele levensvragen of over het hoe en waarom van de vieringen. “Lutheranen dreigen meer met overleven bezig te zijn in plaats van te kijken naar hoe je als gemeente kunt leven: niet bang zijn om iets kwijt te raken, maar juist zoeken naar samenhang en vernieuwing. Het is lastig om in de kerkgemeenschappen iets voor elkaar te krijgen; de tradities staan verregaande samenwerking in de weg.”

Samenwerking in stand houden

Haar wens voor het Nederlands Luthers Genootschap zou zijn dat de samenwerking in stand gehouden wordt. Dat kan lukken met hulp van de LWF en organisaties als de VEM in Wuppertal; de kerken op Nias en de Batu-eilanden zijn zelf ook lid. “Niets is voor eeuwig”, zegt Aartsen, “ook het Genootschap niet. Maar netwerken blijft altijd belangrijk, contacten onderhouden ook – in welk gremium je ook zit. Volharding, enthousiasme en doorzettingsvermogen: ik heb het allemaal mogen zien en ben blij dat ik mijn bijdrage heb mogen leveren. Het was mij dierbaar, dat Genootschap. Vooral de bezieling en de samenwerking, en die blijf ik koesteren.”

WICAS: Women in Church And Society (onderdeel van de LWF)

Een lichaam, Een geest, Een hoop ... (Ef 4.4)

Onder dat motto komt dit jaar de Lutherse wereldfamilie bijeen - in Krakow, niet ver van de grens naar Oekraïne waar oorlog woedt. Een bijzondere plek, geladen met zoveel gevoelens. En op die plek willen wij met alle verscheidenheid die de Lutherse gemeenschap wereldwijd kenmerkt samen nadenken over kerkzijn in deze tijd en in de toekomst, aan de hand van dat grootse beeld, ontleend aan de brief aan de Efeziërs.

TEKST: ANDREAS WÖHLE

Waar zal het over gaan? En hoe zouden we in onze eigen situatie hier in Nederland naar ons kerkzijn kijken? Onlangs spraken wij daarover in de Lutheran Summer School; als eerste kwam boven dat daar, waar gesproken wordt over ÉÉN LICHAAM dit wil zeggen: Christus heeft geen ander lichaam in deze wereld dan het onze. Dat is nogal een claim!

Want het betekent tegelijk dat alle pogingen om 'in het luchtledige' en 'ergens daarboven' over kerk en over God te spreken, voorbijgaan aan wat er Bijbels gesproken van de kerk als Christus' lichaam te zeggen is. Kerk is allereerst lichaam. Kerk is een organisme. Waarbij alle delen op elkaar zijn aangewezen. *Een lichaam, Een geest, Een hoop* - dat is wat de gemeente bijeen houdt en wat haar maakt tot wie ze is.

Maar deze eenheid is niet statisch. En al helemaal niet vanzelfsprekend. Dat blijkt uit de bredere context van de tekst in de brief aan de Efeziërs: *'Span u in om - door de samenbindende kracht van de vrede - de eenheid te bewaren ...'* Blijkbaar is de eenheid van de kerk en de vindbaarheid en tastbaarheid van het lichaam van Christus iets waar aan gewerkt moet worden; iets dat om inzet en bewogenheid vraagt. Niet pas nu, maar van begin af aan.

Wat maakt ons kerk? En zijn we wel, zoals wij met elkaar en deze wereld omgaan, lichaam van Christus? Vooral: wat merken anderen daar dan van? Hoe wordt dat tastbaar en lichamelijk? Lichaam blijkt een beeld dat uitdaagt om op door te denken. En als je vervolgens de begrippen uit Efeziërs echt spelt en ontleedt, dan moet van de kerk als lichaam van Christus eerst worden gezegd dat ze net als alle lichamen principieel kwetsbaar is. Ze is in haar lichamelijkheid aan de barmhartigheid van anderen overgeleverd, of toevertrouwd. Want lichamen zijn kwetsbaar, zoals ook Christus kwetsbaar is. Kerk is dus ook geen 'vaste burcht', of onaantastbaar.

Nee, het christelijk geloof durft te zeggen, dat wat God in het bestaan vertolkt, verbeeldt en tastbaar maakt een lichaam is: een menselijk lichaam. Dat weerspiegelt de lichamelijke kwetsbaarheid van alles wat geschapen is.

Mens en schepping zijn kwetsbaar en daarin zijn ze een verwijzing naar hun schepper. In theologische taal wat geheimzinnig benoemd als 'incarnatie', als 'vleswording' van het woord van God. Niets minder dan: God is mens geworden. God is lichamelijk. En dat betekent: ook God wordt pijnlijk geraakt, overal waar lichamen van de schepping worden geraakt: in oorlogen, in uitbuiting, in slavernij - ook in de nieuwe vormen overal ter wereld, die de schrijnende (economische) kloof tussen arm en rijk verder vergroot.

Het serieus nemen dat God in Christus lichamenlijk is geworden betekent dat God zelf wordt geraakt als diens schepping wordt geraakt!

Dat besef tot ons door laten dringen is een taak die wij als kerk hebben. Wat zich richt op alle velden van ons kerkzijn, te beginnen bij de eredienst. Ook die moet 'lichamenlijk' zijn om God ervaarbaar te maken: in lied en gebaar en sacrament, in muziek en woord. Eredienst is niet vrijblijvend, je doet mee, het raakt je. Anderzijds betekent het *niet* dat we 'happy clappy hip' doen met rookmachines in de kerk of succesvol lijkende geloofsmanagers.

Het betekent wel, dat in onze erediensten ervaarbaar en tastbaar moet zijn dat wij ons deel weten van deze wereld. Dat wij mee-lijden met wat haar kapot maakt, en ons mee-verheugen met alle kleine momenten waarin zichtbaar en tastbaar wordt dat wij niet aan onszelf zijn overgelaten, maar aan elkaar zijn toevertrouwd en dat God meegaat. Want God gebeurt tussen mensen! Voor ons eigen geloven betekent dit: onze praxis Pietatis, onze gelovige praktijk-moet lichamenlijk kunnen worden. Ze moet God tastbaar verbeelden voor anderen: ÉÉN LICHAAM.

Dan het tweede beeld uit de brief aan de Efeziërs: Wat als wij GEEST zo lichamenlijk denken als het Bijbels beeld voorgeeft? Want bij het woord achter 'Geest' gaat het immers om de adem die God de mens inademt, in die kus bij de schepping - bij dat eerste moment van menszijn. Waar mensen nu niet meer op adem komen, door schulden of werkdruk, is er meer aan de hand dan een beetje stress. Waar de schepping zélf niet meer op adem komt en waar de natuur zich niet meer kan herstellen van de (aan)slagen die onze wereldwijde manier van leven op haar pleegt, daar is meer aan de hand dan een 'milieuprobleem'. Waar de Geest van God niet meer het leven kan beademen, waar de schepping kreunt, daar - denk ik soms - laat die Geest haar andere gestalte zien. Daar steekt de storm op! De verwoestende kracht van de Geest in de stormen, in droogtes en stortregens, in vloed- of hittegolven en in alle klimaat gerelateerde catastrofes.

Daar valt ons nalatig, harteloos leven en omgang met elkaar en de schepping op onszelf terug. Als de ervaring van de bezielende beweging van de Geest ontbreekt ... worden mensen zelf 'zielloos'.

Kijken we tenslotte naar de HOOP, dan begrijpen we dat 'Hoop' Bijbels gesproken, iets anders is dan wanneer ons controleerbare dingen uit handen glijden. Hoop is veel meer wat ons als baken van Godswege toekomt. Met vervolgens de vraag, hoe de kerk van morgen zal (moeten) zijn. Waarbij het er om gaat open te staan voor wat wij juist niet weten en kennen. Toekomst van Godswege is immers niet vooraf te kennen. Toekomst is te ervaren en als geschenk te aanvaarden.

Degene die naar ons toekomt is geen ander dan de ENE, die onze levensweg begeleidt en zegt *'vanaf den beginne'*. Gods toekomst valt niet kwantitatief te bemeten. Ook niet in het aantal gemeenteleden op zondagmorgen. Gods toekomst is 'eeuwig'. Als onze toekomst waar zich Hoop op richt: als het tegendeel van angst, en het begin van geloof of God vertrouwen: *"Wees niet bevreesd ...!"* hoorden de vrouwen bij het lege graf, in het eerste uur op Paas-morgen.

Als wij het een-zijn van lichaam, geest en hoop niet verstaan als een visionair beeld, ver weg of als droom, maar als beschrijving van Gods werkelijkheid in ons vandaag en nu. Durven wij te geloven, dat niemand buiten valt, bij het een-zijn van God? Als wij denken aan de grote verscheidenheid in onze kerk(en) - in rituelen, liturgie, muziek, cultuur - hoe houden we die binnen het één van Gods eenheid? Die vraag is ook aan de orde binnen de verscheidenheid van onze lutherse wereldfamilie. Wie bij die ene kerk van God hoort is ook een vraag naar binnen: Wie missen wij in ons midden? Wie voelt zich niet uitgenodigd bij ons, onze manier van gemeente zijn, van vieren en delen en leven? Nóg moeilijker: van wie vinden wij het wellicht moeilijk te aanvaarden dat die er ook bij hoort, bij ons en ons keurig homogeen ingericht kerkzijn? Hoe scheppen wij de ruimte waarbinnen God gestalte krijgt in de manier hoe wij gemeenschap zijn?

Vragen die straks bij de reünie van de Lutherse wereldfamilie, maar ook in onze eigen gemeenten spelen. Er is geen makkelijk antwoord; veel meer gaat het om een zoekopdracht! *"Hij is hier niet ... hij is niet bij de doden ..."*, hoorden de vrouwen in alle vroegte op Paasmorgen. Een tastende zoektocht naar het geheim van God, die tastbaar is als ÉÉN LICHAAM - ÉÉN GEEST - ÉÉN HOOP.

Laten we, in aansluiting op de zoektocht van de Lutherse wereldfamilie, ook intern nadenken over kerkzijn in onze eigen context, nu en in de toekomst.

Tranen kennen geen kleur

Kerkdienst in het licht van 'Keti Koti' in de Oude Lutherse Kerk Amsterdam

Een kunstwerk staat vooraan in de Oude Lutherse Kerk in Amsterdam: een traan van bevroren water hangt aan een dun haakje boven een glazen blad. Het ijs begint al te smelten. Druppel voor druppel valt het water op het blad. Gaandeweg de kerkdienst zal de waterplas groter worden. Op de rand van het blad staat in gouden letters: 'Tranen kennen geen kleur'.

TEKST EN BEELD: CRISTINA PUMPLUN

Het is de zinspreuk van de kerkdienst op deze 2e juli, die hier zoals elk jaar begin juli in het teken staat van *Keti Koti - de ketens verbroken*, de gedenkdag van de afschaffing van de slavernij in Suriname en de Nederlandse Antillen (1 juli 1863). Dit jaar wordt aan deze feestdag van de menselijkheid ook nationaal extra aandacht geschonken vanwege het 150/160-jarige jubileum.

Beeldend aandachtspunt

Ter gelegenheid daarvan maakte de glaskunstenaar Simsa Cho dit kunstwerk van ijs. Op de vrijdag voorafgaand aan deze zondag was de traan van ijs ook al een beeldend aandachtspunt tijdens de nationale oecumenische herdenking van Keti Koti, georganiseerd door de Raad van Kerken in de Nieuwe Kerk in Amsterdam.

Nu hangt er in de viering van de Evangelisch-Lutherse gemeente Amsterdam op de zondagmorgen een nieuwe traan in het kunstwerk. Het is een sterk beeld, een traan van ijs, waarin eenieder haar of zijn tranen kan herkennen en uitgenodigd wordt om die dubbelheid te ervaren van de kou en het smelten van het ijs: van de pijn van het verleden, de onmenselijkheid van de slavernij, deze misdaad tegen de menselijkheid, maar ook afwijzing, racisme en

discriminatie vandaag de dag. Het is kou die pijn doet, als je haar aanraakt.

Sporen van de geschiedenis

De traan smelt gaandeweg de kerkdienst waarin pijn, verdriet en hoop in woorden en in muziek worden gevat. Er is duiding in de richting van de toekomst: 'Somewhere over the rainbow' zingt zangeres Eline Gemerts. 'Tranen smelten en maken ruimte voor vreugde waar wij zorgzaam omgaan met de wonden' staat als thema bovenaan de orde van dienst. Tranen kennen geen kleur. Het feest van bevrijding raakt de Lutherse gemeenschap in menig opzicht, zegt voorganger ds. Andreas Wöhle. Er is de "letterlijk en figuurlijk 'zwarte' geschiedenis van veel van de eigen gemeenteleden en de gebroken erfenis als 'witte' Nederlanders en Europeanen, die met de slavenhandel de rijkdom van onze culturen hebben opgebouwd." De geschiedenis heeft sporen achtergelaten in de gemeente en de samenleving. Deze dienst is er om daar ruimte aan te geven.

Wi tata

Bijzonder is dat aan het begin een hartelijke groet via video wordt uitgesproken vanuit de Evangelisch Lutherse Kerk Suriname. Linda Profijt en ds. Urwin Holband wensen de gemeente in Amsterdam vrijheid toe en Gods zegen. Vanuit de Oude Lutherse Kerk zal, als de gemeente daar enkele uren later bij elkaar zal zijn, ook een hartelijke groet klinken via video.

Hartelijke verbinding was ook hoor- en ervaarbaar doordat de lezingen en het Onze Vader/*Wi tata* zowel in het Nederlands als in het Sranantongo werd uitgesproken: *Biku un alamala de wan na ini fu Kristus Yesus* – U bent allen één in Christus Jezus (Galaten 3: 28).

Voordat we met elkaar brood en wijn zouden gaan delen aan de tafel van de Heer en de voorbeden klonken, kreeg elke kerkganger een kleine traan van ijs in haar of zijn handpalm gelegd. De kou in de handen smolt gaandeweg het gebed. Gemeenschap van mensen, verleden pijn, zorg om het heden en de hoop op de toekomst: het werd gedacht en gevierd tijdens deze bijzondere viering rond Keti Koti 2023.

Dominee Harry C. Donga 50 jaar in het ambt

Op Palmzondag in 1973 deed dominee Harry Donga zijn intrede in de Evangelisch-Lutherse Gemeente Amsterdam. Vijftig jaar later vierde hij – eveneens in de Palmzondagviering – in de Oude Lutherse Kerk van Amsterdam zijn 50-jarige ambtsjubileum. Hoe kijkt dominee Donga terug op vele jaren in dienst van de lutherse kerk?

TEKST: JOREN REICHEL - BEELD: SANDRA HAVERMAN

De jubileumviering in de Oude Lutherse Kerk aan het Spui op Palmzondag 2 april 2023 was drukbezocht. Ds. Donga ging hierin gezamenlijk met ds. André van der Stoel voor. “Ik vond het heel bijzonder om samen met de nu jongste predikant van de gemeente voor te gaan in deze dienst”, aldus Donga. Bijzonder verrast was hij door de uitreiking van de Andreaspensing aan hem door de Amsterdamse locoburgermeester Marjolein Moorman.

Pastoraat en ontmoeting

Harry Donga, geboren in Stadskanaal, volgde zijn predikantsopleiding aan de Universiteit van Amsterdam en het Luthers Seminarium. In 1973 volgde zijn intrede in de wijkgemeente van Amsterdam Noord. Later, in 1989, toen hij inmiddels verbonden was aan de Oude Lutherse Kerk, promoveerde hij bij prof. Coert Lindijer.

In haar toespraak tijdens de jubileumviering richtte Lilian Jangali, voorzitter van de Amsterdamse kerkenraad, zich tot Donga: “Jij bent gepromoveerd op het thema ‘pastoraat en ontmoeting’. Ik kan niet anders concluderen dan dat jij je proefschrift in de afgelopen vijftig jaar hebt toegepast in je loopbaan als dominee. Omzien naar elkaar, verbinding en gemeenschapsvorming, kernbegrippen van kerk-zijn, bracht je over op mensen.” Donga ging in 2008 met emeritaat. Sindsdien gaat hij nog regelmatig voor, onder meer in de Groningerdienst, die mede op zijn initiatief al zestien jaar in de Oude Lutherse Kerk wordt georganiseerd.

Erfgoed ...

De lutherse kerken in de Amsterdamse binnenstad hebben een bijzondere betekenis voor Donga. Hiervan getuigt ook zijn portret, dat tijdens de jubileumviering werd onthuld en inmiddels

een plek heeft gekregen in het Luther Museum Amsterdam. In de jaren tachtig van de vorige eeuw, overzag Donga als voorzitter van de kerkenraad de ingrijpende restauratie van de Oude Lutherse Kerk en was hij betrokken bij het herstel van de Ronde Lutherse Koepelkerk na de vernietigende brand in 1993. In die periode trad hij ook aan als bestuurder van het Brants Rushofje, dat onder zijn voorzitterschap werd verbouwd tot studentenverblijven.

In de loop der jaren ontwikkelde Donga gaandeweg een passie voor luthers materieel erfgoed. Velen kennen hem als ijverig verzamelaar van (lutherse) penningen en curiosa. Tegenwoordig is Donga voornamelijk betrokken als bestuurder van het Luther Museum, waarvan hij medeoprichter is. “Harry wist steeds heel goed manieren te vinden waarop erfgoed dienstbaar kan zijn aan de gemeenschap”, aldus Tonko Grever, kwartiermaker van het museum, in zijn toespraak tijdens de jubileumviering.

Predikantschap

Ook dominee Andreas Wöhle, president van de Evangelisch-Lutherse Synode, tevens verbonden als predikant aan de lutherse gemeente in Amsterdam, richtte zijn woord tot Donga. “Wij hebben jou leren kennen als een bewogen en geïnspireerde predikant, iemand die de gemeenschap weet op te bouwen en te onderhouden. En als iemand die anderen de ruimte gunt

om zich te ontplooiën en verantwoordelijkheid te dragen.” Daarbij liet Wöhle de toewijding van Carel van den Berg, Donga’s echtgenoot, niet onbenoemd. “Als je als predikant met heel je persoon bent toegewijd tot de kerk, maakt immers ook je levenspartner daar deel van uit.”

Toekomst

Vooruitblikkend op de toekomst van de lutherse gemeenschap leeft er wel enige zorg bij Donga. De jaren van zijn predikantschap worden gekenmerkt door afnemende kerkgang en vergrijzing. In de loop der jaren zag hij bijvoorbeeld dat jonge generaties steeds minder van het geloof meekregen van hun ouders en op school. “Niet één van de kinderen die vroeger met hun ouders naar de kerk kwamen heeft nog een relatie met de kerk.” Binnen enkele generaties is daardoor ook veel algemene kennis van de Bijbel en het geloof verdwenen, die in vroegere tijden werd verondersteld. “Misschien is de grootste verandering in de loop der jaren wel in het contact met medegelovigen geweest. Mensen hebben tegenwoordig heel andere vragen dan in het verleden, en dat stelt ook mij voor vragen.” Met oog op de toekomst appelleert Donga dan ook aan de betrokkenheid van gemeenteleden. “Hoeveel mensen zijn er op dit moment echt betrokken? Ik hoop dat iedereen zich ook in de toekomst afvraagt: hoe kan ik geven?” Donga zelf is vastberaden. Zolang dat fysiek mogelijk is, blijft hij voorgaan.

De jubileumviering van ds. Harry Donga is terug te kijken via het YouTube-kanaal van de Evangelisch-Lutherse Gemeente Amsterdam: [youtube.com/@ELGA](https://www.youtube.com/@ELGA)

Komt ie wel of komt ie niet?

Hoe de ELG Leerdam in het bezit kwam van een glazen klok

“Als wij een luidklok aangeboden krijgen, waar zouden we die dan moeten hangen?” Een deel van een gemeente-avond werd gebruikt om hierover te brainstormen. Sommigen kenden prachtige voorbeelden van een klokkenstoel, immers: een toren ontbreekt in het Leerdamse Zwaantje. Anderen hoorden het al voor zich: een klok die het kerkvolk oproept om ter kerke te gaan en die luidt bij het gezamenlijke Onze Vader tijdens de dienst. Over het ontwerpen van een klokkenstoel hoefden we ons niet druk te maken: men kende wel iemand.

TEKST EN BEELD: WILLEM VAN EIJK (GEMEENTELID ELG LEERDAM)

Het ei was gelegd. Enkelen in verwarring achterlatend, werd afgesproken er later op terug te komen.

Bij de onthulling van het kunstwerk ‘De Klok’ werd duidelijk wat de aanleiding was van de vraag aan de Evangelisch-Lutherse Gemeente in Leerdam.

Op 3 juni verzamelden we ons op het terras van restaurant De Houtloods aan de Zuidwal in Leerdam. Hier is ook de glasblazerij gevestigd. De kunst- en cultuurwethouder van Vijfheerenlanden, Shalandra Hitipeuw, ging het kunstwerk onthullen en een glazen replica van de klok overhandigen aan de lutherse kerkenraad.

Een manager van de glasfabriek kwam eerst aan het woord; hij belichtte de geschiedenis van de fabrieksklok uit 1895.

Van Zwarthut naar Withut

Vroeger trokken glasblazers van hut naar hut, al naargelang de werkgelegenheid. De hut was een stenen gebouw met hoge rugkorf vanwege de eronder staande potovens waarin glas gesmolten en tot flessen geblazen werd. Men neemt aan

OUDE WITGLASFABRIEK

dat de eerste flessenfabriek, ‘De Zwarthut’ in de volksmond, in 1765 door de Duitse gebroeders Pelgrim werd opgericht. In 1878 volgde ‘De Withut’, waarin men zich toeleegde op (half)kristal. Vanwege de glasblazerij zullen zeker meerdere personen, de lutherse godsdienst belijdend, uit Duitsland en Bohemen naar Leerdam gekomen zijn.

Er bleken in 1777 voldoende zielen te zijn om de Evangelisch-Lutherse Gemeente Leerdam te stichten. Aanvankelijk hield

men godsdienstoefeningen op de glasblazerij of in het huis van Johannes Pelgrim bij de glasfabriek. De kerk van de Evangelisch-Lutherse Gemeente aan de Nieuwstraat ‘Het Zwaantje’ dateert van 1838.

In het torentje van het kantoorgebouw van ‘De Withut’ hing een in 1895 gegoten bronzen klok.

De klok heeft ruim zestig jaar dienstgedaan bij het aankondigen van werk- en schafttijden. Achtervolgd door noodlot en ingehaald door de tijd belandde de Huttersklok via de opslag uiteindelijk in de kamer van de burgemeester.

Bronzen klok wordt kunst

Stichting Strand Links wilde ter gelegenheid van het Internationale Jaar van het Glas (2022) graag een glazen sculptuur financieren en schenken aan de stad Leerdam en haar inwoners. Het idee werd geboren de bronzen klok te verwerken in een kunstwerk.

Lutheraan en oud-Leerdammer Teus Nijssen heeft zich enorm ingespannen om de klok, ter nagedachtenis aan de lutherse glasblazers uit Bohemen, voor de lutherse kerk te bestemmen om te luiden aan het begin en einde van de eredienst. Na onderzoek van de Stichting Strand Links werd gekozen voor een plek in het Stadspark, omdat veel meer mensen dan zouden kunnen genieten van het kunstwerk. Een fraaie replica van glas, op ware grootte, werd gemaakt door Marek Bartko, meesterglasblazer in Nový Bor (Tsjechië) als speciaal geschenk van de gemeente Vijfheerenlanden aan de lutherse kerk Leerdam.

Na deze geschiedenisles werd de replica, met muziekkorps De Bazuin vooraan in de stoet, dwars door de stad in plechtige processie naar de kerk gebracht. Voor de kerkdeur werd de glazen klok door de wethouder overgedragen aan de voorzitter van de kerkenraad, Alma Evenhuis.

Glazen klok gezegend en in lutherse gemeente opgenomen

Tijdens een feestelijke viering in een volle kerk werd deze klok onder leiding van dominee Detlef Bohlken in ons midden opgenomen en gezegend.

Er klonk een uitbundige lofprijzing:

*God in den hoog' alleen zij eer
en dank voor zijn genade,
daarom, dat nu en nimmermeer
ons deren nood en schade.
God toont zijn gunst aan ons geslacht.
Hij heeft de vrede weer gebracht;
de strijd heeft thans een einde.*

Gevolgd door een zegenbede:

*zegen deze klok
die moedelozen opricht,
treurenden troost,
gelukkigen verheugt
en gestorvenen begeleidt op hun laatste weg.*

Na de viering liepen we terug naar het Stadspark voor de onthulling van het kunstwerk van Bouke Groen: de bronzen klok onder vier steeds groter wordende glazen kubussen. De lagen glas dempen het geluid van de beierende klok tot het niveau van normale spraak. De klok wordt zowel geconserveerd als tentoongesteld.

Bij het kunstwerk is te lezen:

*Voorheen een centraal punt
als onderdeel van het ritme van Leerdam.
Ik luid weer.
Helder, achter lagen glas,
te horen in de verte
als echo van ons verleden.
M'n klank voor altijd verankerd
in het geheugen van Leerdam.*

De feestelijke middag werd afgesloten met een hapje en drankje op het terras in de zon, met het klokgebeier op de achtergrond.

Na 22 jaren in ...

TEKST: CATHY VAN BEEK-BLOMMENDAAL

Zo begon dominee Martin van Wijngaarden op zondag 25 juni zijn preek in de Andreaskerk in Rotterdam. Menig toehoorder zal in gedachten verder gegaan zijn met '... dit leven, maak ik het testament op van mijn jeugd'. Een lied van Boudewijn de Groot, vele jaren geleden, het neuriede een beetje door de kerk. Maar het vervolg werd ... in Rotterdam en een testament ging Martin al helemaal niet opmaken. Wel een terugblik op de 22 jaar in het Rotterdamse.

Het was warm die zondag, zelfs in de kerk was het niet echt koel. Veel gemeenteleden waren gekomen om afscheid te nemen van hun predikant. In die 22 jaar is er veel gebeurd, veel tot stand gekomen, zijn er vele contacten geweest binnen en buiten de lutherse gemeente. Natuurlijk waren er de zondagse erediensten met de cantorij,

die regelmatig haar medewerking verleende. Ook nu was de cantorij te horen, voor de gelegenheid uitgebreid met oud-leden. De vele maaltijden werden gememoreerd, de kinderkerk die toch weer opbloede, de viering van het 400-jarig bestaan van de gemeente in aanwezigheid van koningin Beatrix, de reizen naar Rome en Wittenberg. Bijzonder zijn ook de jaarlijkse diensten rond Hervormingsdag met de voorgangers van de diverse (lutherse) zeemanskerken en het contact met de Deutsche Gemeinde.

Aan het einde van de dienst werd de bede uitgesproken om elkaar te bemoedigen, het geloof te behouden, elkaar te zegenen en zelf tot zegen te zijn. Martin vervolgt zijn weg onder die zegen, samen met Erna, en gaat werken in de wijngaard van de Abdijkerk in Den Haag.

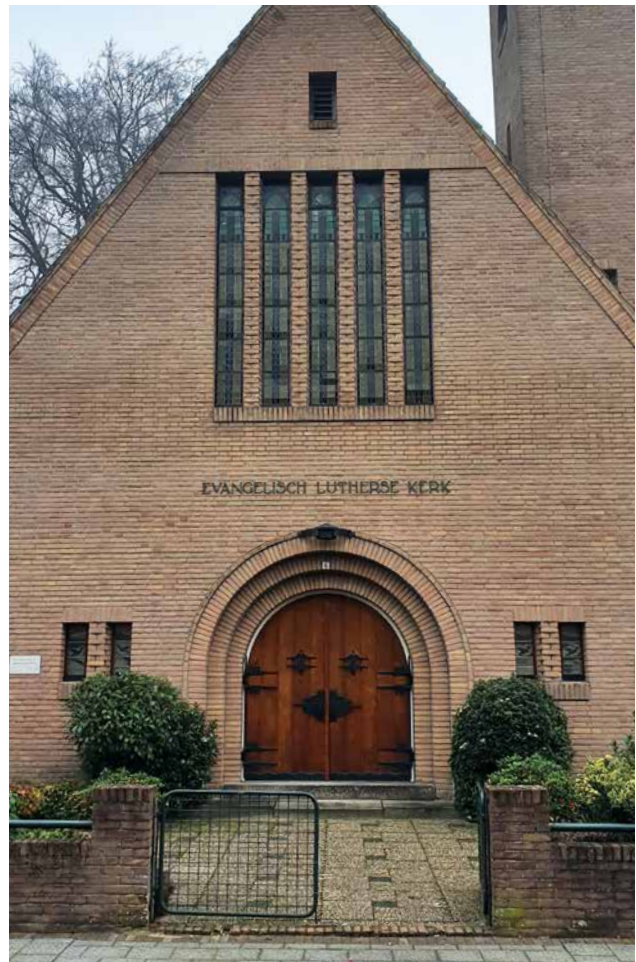
Kerkgebouw in Hilversum: 100 jaar een feestje waard?

Het kerkgebouw in Hilversum bestaat 100 jaar. Is dat een feestje waard? Wij, als Evangelisch-Lutherse Gemeente Het Gooi, vinden van wel.

TEKST: WILLY METZGER

Het lutherse kerkgebouw in Hilversum werd al eerder aan de eredienst onttrokken en in 2021 verkocht. Samen met de nieuwe eigenaren Vera Prillevits en Daan van Leeuwen willen wij aan het heuglijke feit van een hele eeuw kerkgebouw aandacht besteden met een feestelijke dag. Dat doen we op zaterdag 7 oktober 2023. Met als hoofdthema het muzikaal omliggende theaterstuk van Kees Posthumus: 'Geloof en een hoop zonnepanelen'.

Het programma begint vanaf 13.30 uur op de Bergweg 6 in Hilversum met inloop, koffie en thee. Daarna, om 14.00 uur, besteden we kort aandacht aan de honderdjarige geschiedenis van het kerkgebouw met aansluitend het theaterstuk. Het geheel wordt besloten met een gezellige borrel. Over de nieuwe eigenaren: Daan en Vera wonen nu met hun gezin in de voormalige kosterswoning. In de kerkzaal ontplooiën zij hun sociaal gedreven onderneming 'House of Meaning' (Huis van Betekenis) in combinatie met diverse coaching activiteiten. Met hun bedrijf geven zij ook ruimte aan organisaties en activiteiten met een maatschappelijke bestemming. Onze kerkenraad mocht al enkele keren gebruikmaken van het gebouw voor onze jaarlijkse 'heidag'. Ook de buurt gebruikt het gebouw graag voor diverse doelen. Het kerkgebouw heeft na 100 jaar een mooie nieuwe bestemming, dus samen een feestje waard. Iedereen is van harte welkom om dit op 7 oktober mee te vieren, allen die dit gebouw aan het hart lag en zeker ook alle oud-leden van de ELG Hilversum.

Duitse katholieken zingen Lutherlied

De protestantse Sint-Petrus-en-Paulus-gemeente in Bad Königshofen had er een weddenschap van gemaakt, bij de viering van haar 125-jarig bestaan. De protestanten zijn een minderheid (17 procent) in het overwegend katholieke (47 procent) Beieren. Ze zeiden tegen de katholieke parochie in de regio Grabfeld: het lukt jullie vast niet om met 125 katholieken op ons jubileumfeest te komen en daar het Lutherlied 'Ein feste Burg' te zingen. Als tijdstip was zondag 2 juli geprikt om 15.17 uur, een verwijzing naar het Reformatiejaar 1517.

Dat lieten de katholieken niet op zich zitten. Ze togen met 246 man en vrouw sterk naar de protestantse gemeentedag, nadat ze al een aantal weken na de zondagsmis in de kerk op het lied hadden geoefend. De weddenschap bepaalde dat ze het op de oorspronkelijke, zestiende-eeuwse melodie

moesten zingen, en die is ritmisch best ingewikkeld; in het Duitse protestantse liedboek staat een versimpelde versie. Dominee Lutz Mertten was onder de indruk. "Dit protestantse lied werd vandaag met zo veel overtuiging gezongen, zo heb ik het nog nooit gehoord", zei hij, nadat hij het aantal zangers nog eens extra had nageteld. Ook twintig leden van de plaatselijke fanfare, die de samenzang begeleidde, telde hij mee.

De 'prijs' voor het verliezen van de weddenschap is dat de protestantse gemeente in oktober een gezamenlijk oogstdankfeest organiseert, waarvan de opbrengst naar de katholieke hulporganisatie Brot für die Welt gaat. De protestanten gaan daar dan een typisch katholiek lied zingen, een sacramentslied of een Marialied.

Inspiratiefestival 2023

Van 20 t/m 22 oktober wordt op Terschelling het Inspiratiefestival gehouden. Vanuit de Lutherse synode zijn een aantal inspiratie onderdelen aangemeld die wij hieronder uitlechten.

Thee met noten – Goed zingen op Lutherse thema's

'Qui bene cantat bis orat' schreef de kerkvader Augustinus. Wie goed zingt, bidt tweemaal. Maar wat bedoelt hij dan precies met 'goed zingen'? In de workshop 'Thee met Noten' komen alle elementen van 'goed zingen' samen. In een prettige sfeer van een high tea worden inspirerende christelijke liederen gezongen. Er is ieder dag een ander thema, corresponderend met het thema van de Assemblee van de Lutherse Wereld Federatie die in september in Krakow plaatsvond: One body - One spirit - One hope.

Traag proeven en wegen – Lectio Divina

Rondom de Paaskaars, met stilte, concentratie en meditatie. Volgens de eeuwenoude methode van de Lectio Divina mediteren over een woord uit de Bijbel. Het is een vorm van 'Slow reading'. Het langzame lezen brengt je in verbinding met inspiratie uit het gelezen woord, uit gedeelde gedachten en uit een gezamenlijke stilte. Voor als je de zee nog wilt horen in je oren, en meer ruimte wilt scheppen voor stilte.

Vieren: metten of Vespers – Inspiratie door delen en ontvangen

Metten of Vespers in de klassieke kerkmuzikale traditie. Het samen richten tot de kern - een woord uit de bijbel, een lied uit de traditie, muziek, stilte en gebed. En ook, het ontvangen van brood en wijn - leven uit de hand van de levende God. Welkom om samen in een korte viering woord en sacrament te ontvangen. De lutherse traditie viert met woord en sacrament, en muziek is daar onlosmakelijk mee verbonden.

Tafelgesprekken – Voedsel voor lichaam en ziel

Aan tafel voed je je lichaam. En als er van hart tot hart gesproken kan worden en je je kunt laten aanspreken, voed je je ziel. De lutherse traditie is goed bekend met tafelgesprekken. Dit zijn plekken van inspiratie, altijd verbinden ze. Er is soep en brood.

Flessenpost van Luther – 95 stellingen

Flessenpost van Luther. Hoe maken wij, hoe maak jij de wereld een stukje mooier? Luther had met zijn 95 stellingen het idee om de kerk een stuk mooier te maken. Tijdens het inspiratiefestival laten de Lutherse kerken zich zien. Met de 'Flessenpost van

Luther' laten zij de bezoekers delen in de inhoud van het Lutherse geloof. Het pad voor de deur van de Westerkerk is het decor. In deze flessenpost vind je 95 berichten van Lutheranen uit heel Nederland die laten zien en horen hoe zij de wereld een beetje mooier willen maken.

Cooking Grace – hoe smaakt genade?

Wat proef je als je proeft? En hoe vertel je daarover aan een ander? En als je nou eens 'genade proeft' - als genade je overkomt - hoe is dat? We gaan op zoek naar een nieuwe en existentiële en vernieuwende taal om te spreken over wat ons verstand te boven gaat. En we vertrekken daarvoor bij de smaak. Aan tafel proberen wij, delend in gemeenschap, woorden te vinden die verbinden. Het startpunt ligt bij proeven, woorden geven aan smaak. Zo ga je ook geloofswaarden proeven. Heel letterlijk.

Cellosuites van de Lutheraan Bach

Joris van Haaften en Thomas de Bres nemen je mee naar het hof van Köthen in de periode rond het jaar 1720. Net als nu, stond ook die tijd in het teken van grote veranderingen en werd gezocht naar nieuwe wegen. Via het levensverhaal van Johann Sebastian Bach wordt context gegeven aan de ontstaanstijd van zijn wereldberoemde cellosuites, die uiteraard ook zullen klinken. Kunnen we Luther terugvinden in de cellosuites van Bach?

Alle informatie over het Inspiratiefestival is te vinden op <https://www.inspiratiefestival-terschelling.nl>. Opgeven als deelnemer van het festival is nog mogelijk!

De lutherse workshops worden gegeven door de predikanten Maarten Diepenbroek, André van der Stoel, Margo Jonkers en Andreas Wöhle. De flessenpost is verzorgd door Lutherse Kerken in Nederland.

De synode bijeen ...

Op zaterdag 24 juni kwam de synode bijeen op Hydepark in Doorn. Het was een warme dag, de zoveelste op rij in deze junimaand. Maar wij hielden het hoofd koel en hadden een goede en aangename vergadering waarin weer veel zaken aan bod kwamen.

TEKST: CATHY VAN BEEK

Viering

Aan het begin van de synode is er de viering in de kapel. We lezen, zingen en bidden met elkaar en vragen de zegen over deze dag. Tijdens de viering worden de overledenen herdacht.

Afscheid

Onder grote dankzegging wordt afscheid genomen van *Arau Vermeer* als adviseur van de Financiële Commissie en Synodale Commissie (SC). Hij is het geheugen van onze commissie, vooral op het gebied van financiën en erfgoed. Ook vroeg hij regelmatig aandacht voor de kerkmuziek. We verliezen hem niet helemaal uit het oog, want gelukkig blijft hij betrokken bij het project Duurzaam Luthers en kunnen we, indien nodig, nog een beroep doen op zijn kennis en kunde.

Duurzaam Luthers, of: hoe blijft het Lutherse in Nederland bestaan, leven en zichtbaar?

Projectleider Arie Bijl neemt ons mee in het traject. Er is al veel gedaan, bezoeken afgelegd, gesprekken gevoerd en er is vooral veel geluisterd.

Aan de hand van een aantal stellingen gaan de synodeleden in kleine groepjes in gesprek. De stellingen gaan over identiteit, over grenzen 'wat is nog een gemeente', over onze sterke kanten en wat ons belangrijkste bezit is, over de verhouding van onze eigen gemeente ten opzichte van het grotere geheel in de regio of landelijk. In hoeverre zijn we bereid om iets van onszelf op te offeren als het lutherse in Nederland daardoor behouden blijft? Geen vragen waar meteen een pasklaar antwoord op is.

Met de reacties kan Arie Bijl weer verder; de eerste versie van het Plan van Aanpak (PvA) wordt in september besproken door de synodale commissie.

Lutherse Academische en Publieke Presentie (LAPP)

In dit programma worden diverse aspecten van 'het Lutherse naar buiten toe', in de breedste zin van het woord, samengebracht. Het gaat over de opleiding van predikanten aan de Protestantse Theologische Universiteit en de samenwerking met de Theologische Universiteit Kampen/Utrecht, het ondersteunen en vormen van gemeenteleden met, bijvoorbeeld, Leren van Luther en de Lutheran Summer School, maar ook over aandacht voor kerkmuziek en Luthers erfgoed. Het betreft alle mogelijke vormen van vindplekken om de Lutherse traditie en het Lutherse gedachtegoed zichtbaar en voelbaar te maken en te houden. Vanwege het emeritaat van prof.dr. Markus Matthias in oktober is de procedure gestart voor zijn opvolging.

Momenteel worden gesprekken gevoerd met kandidaten; we hopen dat de vacature na het vertrek van prof. Matthias snel opgevuld kan worden.

Lutherse Wereld Federatie (LWF)

De 13e assemblee van de LWF vindt plaats in Krakow in Polen van 13-19 september. Het thema is *One Body, One Spirit, One Hope*. Namens de lutheranen zullen ds. Andreas Wöhle, ds. Margo Jonker en Joren Reichel deelnemen. De delegatie wordt aangevuld met ds. René de Reuver, scriba PKN en ds. Karin van den Broeke, programma-leider Kerk in Actie.

De locatie van deze assemblee is gedenkwaardig: zo'n 150 km verderop woedt de oorlog in Oekraïne, nu al anderhalf jaar. Ook ligt Auschwitz vlakbij, de plek van het voormalige concentratiekamp. Er zal aandacht zijn voor de geschiedenis en de assemblee-deelnemers brengen een bezoek aan het kamp.

Verder staat de assemblee in het teken van ontmoeting met lutheranen wereldwijd. Het is bijzonder elkaar zo grootschalig te ontmoeten en samen te luisteren, te spreken, te lezen, te bidden en te vieren. Er is een studiegids rond het thema uitgegeven, in het Nederlands vertaald door Joren Reichel. Alle gemeenten kregen al twee exemplaren, met informatie en gespreksvragen over het thema, om zelf mee aan de slag te gaan.

Inspiratiefestival 20-22 oktober op Terschelling 'Geloven in Beweging'

Aan de samenstelling van het programma en de uitwerking van de ideeën wordt nu hard gewerkt door Margo Jonker, in samenwerking met André van der Stoel (zie ook elders in dit nummer).

Presentatie prof.dr. Sabine Hiebsch en ds. Maarten Diepenbroek

In het kader van het promotieonderzoek van ds. Maarten Diepenbroek hield Sabine Hiebsch een presentatie over de Theologische Universiteit Kampen/Utrecht en de Kooiman - Boendermaker Leerstoel voor Luther en de geschiedenis van het (Nederlandse) Lutheranisme. De leerstoel is een belangrijke bron voor theologiestudenten om Luther en het Lutheranisme te bestuderen. Sabine Hiebsch is promotor van Maarten Diepenbroek vanwege zijn onderzoek 'Martin Luther en de liturgische vernieuwingsbeweging in het Nederlandse Lutheranisme'. Vanuit teksten van Martin Luther wordt onder meer gekeken naar de moderne tijd, de

liturgische vernieuwingsbeweging en welke invloeden daar in te zien zijn. Maarten is nu ongeveer halverwege zijn proefschrift en houdt ons op de hoogte van zijn voortgang en het resultaat

Gemeente-bezoeken door synodeleden

De bezoeken zijn opgezet omdat er een afstand gevoeld wordt tussen gemeenten en synode. Twee aan twee gaan synodeleden bij gemeenten op bezoek. Met de bezoeken willen we proberen die afstand te verkleinen. Een uitwisseling van informatie, gedachten, en activiteiten kan de wederzijdse verbinding versterken.

Met betrekking tot de bezoeken zijn de ervaringen wisselend

Gemeenten stellen de belangstelling en het bezoek zeer op prijs, delen hun vreugde maar ook hun zorgen. Men vindt het prettig dat er aandacht is voor het reilen en zeilen van hun gemeente.

Soms wordt ook wat weerstand gevoeld bij gemeenten, wat komen jullie doen, waar is het voor nodig? Het moet duidelijk zijn in de communicatie naar de gemeenten toe, dat het gaat om het omzien naar elkaar, het luisteren en aandacht hebben. Het gaat absoluut niet om enige vorm van visitatie!

Ook blijkt dat de communicatie vanuit de synode naar de gemeenten, via artikelen in *elkkwartaal* en de nieuwsbrief, niet altijd goed door komt. Oorzaak en verbetering komen aan de orde. Verder buigt de SC zich over de vraag óf en, zo ja, hoe de bezoeken gecontinueerd kunnen worden.

Verkiezingen synode

Nee, het is nog niet zo ver. Deze synode blijft nog twee jaar aan. In juni 2024 komen de eerste berichten aangaande de nieuwe verkiezingen. Dus kijken we naar de verkiezingsregeling en naar het profiel van een synodelid. Gaan we verder zoals het nu geregeld is, moet de indeling en samenstelling van de leden anders of moet eerst het project Duurzaam Luthers meer vorm krijgen? Zijn er mensen die tegen die tijd taken over willen nemen, die het Lutherse gaande willen houden in de toekomst? In de komende tijd zal dit punt regelmatig op de agenda komen.

De afsluitende viering van deze vergadering is weer in de kapel, geleid door ds. Detlef Bohlken. Het is goed om even stil te worden, tot rust te komen, de geest te richten op de teksten en gebeden, de liederen te zingen.

Buiten op het terras ontmoeten we elkaar bij een laatste drankje en hapjes, voor we weer op weg gaan naar huis, naar onze eigen gemeente om daar samen vorm te geven aan ons geloof dat ons dierbaar is.

Komen en gaan in ELG Ede

TEKST: INGBORG KRIEGSMAN - BEELD: ARNOLD SMIT

De eredienst op zondag 27 augustus in de lutherse kerk in Ede stond in het teken van een bevestiging en een afscheid. Een beetje dubbel dus.

De bevestiging betrof de nieuwe cantor-organist van de kerk; Erik van der Heijden. Hij is geen onbekende binnen luthers Ede want hij is al lange tijd verbonden aan deze gemeente en heeft zich al in veel diensten laten horen, alleen maar ook samen met de voormalige organist Dick Troost. Sinds het vertrek van de vorige organist heeft hij waargenomen.

Zijn aanstelling is heel positief voor de lutherse gemeente in Ede waar goede kerkmuziek enorm wordt gewaardeerd. Helaas, zeker voor hem, werd in deze dienst ook afscheid genomen van voorganger Lieke van Zanden. Zij werkt al langere tijd ook als pastoraal medewerker in een verpleeghuis in Uithoorn en door een uitbreiding van haar taak was dit niet

langer te combineren met het predikantschap.

Voor bevestiging en afscheid was een speciaal moment uitgekozen in de liturgie. Dat omschreef de predikant zelf in de wekelijkse nieuwsbrief voorafgaande aan de dienst: *Vraag is op welke plaats in de orde van de dienst je aan dat komen en gaan woorden geeft. Bevestiging aan het begin en afscheid aan het eind is wellicht het meest logisch. Maar met dat soort logica wordt niet gerekend in de eredienst - na de Maaltijd past immers enkel nog dank in de vorm van een gebed en een lied. En na de Schrift kan ook niet want tussen Schrift en Tafel moet maar beter niets zitten - na het gehoorde Woord volgt het zichtbare Woord, zegt Luther, of, om met ons lied te spreken, mét dat het Woord klinkt is het er, in je hand en in je mond ...*

Willen we ook dit komen en gaan,

bevestiging en afscheid, dichtbij elkaar houden, als het leven zelf, dan is de meest geëigende plaats ná Kyrie en Gloria en vóór de Schrift. Waarna de cantor een lied met ons zal aanheffen en de predikant nog eenmaal voor-gaat in de dienst van Schrift en Tafel.

Nadat dominee Van Zanden eerst de nieuwe cantor-organist de zegen had meegegeven kwam aan haar verbinding met de lutherse gemeente in Ede een einde. Dominee Chica van Dam gaf haar de zegen mee voor haar verdere werk.

ARNHEM. De lutheranen in Arnhem kerken al geruime tijd niet meer in een van de twee Lutherse kerken in de stad maar in de St. Willibrordkerk. Wel leuk is dat de bijeenkomsten ‘koffie met noten’ en ‘Bier en Bijbel’ weer plaatsvinden in de voormalig Lutherse kerk, tegenwoordig Boutique-hotel The Church, aan de Spoorwegstraat.

WOERDEN. Ruim 15 jaar geleden maakte dominee Wim van Beek een fotoboek over de Lutherse kerk in Woerden. Er was nog maar één exemplaar en dat lag uit elkaar. Na vele verzoeken heeft Wim van Beek het boek nogmaals samengesteld en laten drukken. De meeste zijn alweer verkocht, maar er kan in het najaar weer besteld worden, dus meldt u zich daarvoor vast aan via secretariaatlgwoerden@gmail.com, kosten volgen dan.

DEN HAAG. Het Bätz-orgel uit 1762 in de Lutherse Kerk te Den Haag is volgens kenners een van de mooiste orgels in Nederland, alle reden voor een orgelfestival. Op een van de zaterdagen was het een echt familieconcert in samenspel met een mobiele beiaard. Kinderen tot 15 jaar mochten gratis naar binnen en na afloop zelf spelen! Zo worden zaadjes geplant.

Den Haag

Leeuwarden

ZUTPHEN. Luthers Zutphen kreeg in mei veel bezoek. Eerst waren ze verzamelpunt voor de tachtig zangers van Koninginnezing voordat deze het Halleluja van Händel als Flashmob ten gehore brachten in de Bibliotheek aldaar. De volgende morgen verleenden de zangers medewerking aan de dienst in de Walburgiskerk waarna zij ook een koffieconcert gaven. Hoogtepunten zijn terug te zien en te horen via het YouTube-kanaal van Koninginnezing: https://www.youtube.com/results?search_query=koninginnezing Nu het Lohmanorgel (rijksmonument) in de Lutherse Kerk van Zutphen een grote onderhoudsbeurt heeft gehad, is het ook weer aantrekkelijk om er concerten op te geven. Het eerste was op 13 mei. Ter voorbereiding op een orgelreis naar Noord-Duitsland kwam een groep van zo'n zestig mensen naar het orgel luisteren.

ROTTERDAM. Met het vertrek van dominee Martin van Wijngaarden (eind juni), is Rotterdam niet helemaal stuurloos. Helen Florijn zal als pastoraal werkster de gemeente ondersteunen, daarnaast gaat men op zoek naar een nieuwe predikant. Als onderdeel van haar Master liep zij al stage in de Andreaskerk in Rotterdam en als gemeentelid van Luthers Apeldoorn is zij geen onbekende. Wij wensen beiden alle goeds in hun nieuwe functies.

LEERDAM. De eerste flessenfabriek (glasfabriek) in Leerdam uit 1765 trok, vanwege de glasblazerij, ook lutheranen uit Duitsland en Bohemen naar Leerdam. Daaruit ontstond ook de Evangelische Lutherse gemeente (1877). Bij de fabriek deed een bronzen klok ruim zestig jaar dienst bij de aankondiging van de werk- en schafttijden in de fabriek.

Leerdam

Meer informatie over deze klok kunt u lezen in het artikel op pagina 17.

ZWOLLE. Op Hemelvaartsdag gingen de lutheranen in Zwolle weer traditioneel dauwtrappen, gevolgd door een ontbijt in het Gemeentecentrum en de Metten.

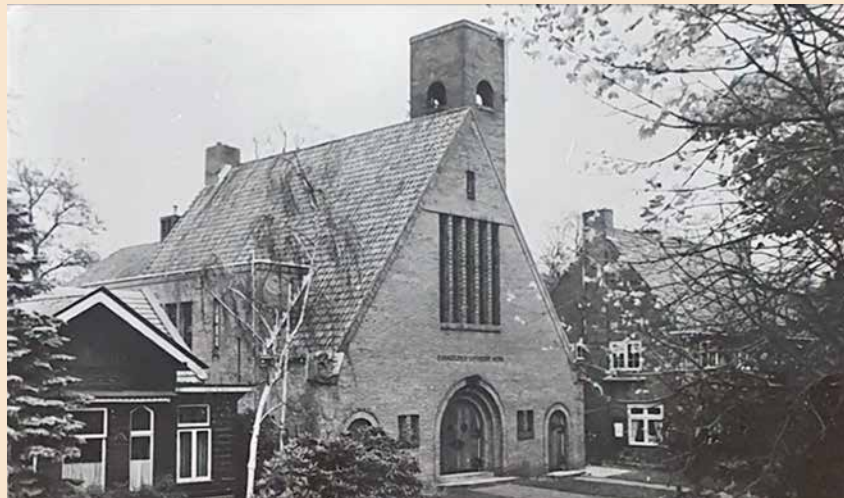
Daarna werden 45 gemeenteleden uitgezwaaid die op Lutherreis gingen naar Eisenach en Wittenberg. Bijna de helft van de groep was onder de twintig. Het was een leerzame en vooral ook gezellige reis in het teken van ontmoeting. Met elkaar en met Luther.

LEEUWARDEN. Eind mei 2023 bracht een groep lutherse predikanten uit de buurt van Oldenburg, Duitsland, een bezoek aan Harlingen waar ze door twee leden van de lutherse gemeente werden ontvangen en van gedachten wisselden over het gevoel een minderheidskerk te zijn. Het bezoek werd als heel verfrissend en inspirerend ervaren. De jonge Duitse predikanten waren vol elan en men kreeg het gevoel dat er in Duitsland veel aan positieve vernieuwing gedaan wordt. De Friese Lutheranen hadden op 20 augustus een belangrijke gemeentevergadering over de toekomst. Met als thema: toestemming vragen aan de leden voor noodzakelijke veranderingen, zoals het vormen van een werkgroep voor kerk- en bijgebouwen, hulp op financieel gebied, het minder vaak verschijnen van het gemeenteblad, samenwerking met anderen of de lutherse noordelijke gemeenten en het aanvaarden van de status 'kleine gemeente'. Het orgel is inmiddels bijna weer op toon en de brandschade van een jaar geleden behoort ook snel tot het verleden. Op allerlei manieren kijkt men vooruit!

ZUID-NEDERLAND De lutheranen van Zuid-Nederland vierden op 3 september een buitendag in de voormalig lutherse Kerk in Vaals. Deze dag werd met Vespers afgesloten, de eerste Lutherse dienst sinds 67 jaar in het gebouw. Ook een Lutherreis, deze keer vanuit *Nijmegen* naar Eisenach. In dit geval met 15 deelnemers, in de leeftijd van 20 tot 80 jaar.

In *Heerlen* luidden de klokken weer: de drie klokken genoemd naar Luther, Katharina von Bora en Melanchthon hadden een smeerbeurt nodig en Katharina was van haar katrol geraakt.

GRONINGEN-STAD. Inmiddels is de

'T Gooi

toekomstvisie ingediend bij de classis en ook de lutherse synode heeft dit plan ontvangen. De kerkenraad hoopt na de zomervakantie een beroepingscommissie te installeren.

De toekomstvisie staat op drie poten: De eerste is het behouden van de lutherse gemeente.

De tweede poot is 'experimenteren', echter hiervoor is weinig ruimte en tijd bij de kerkenraad. Poot drie is samenwerking; hiervoor is men in gesprek met lutherse gemeenten uit het Noorden; te denken valt bijvoorbeeld aan het delen van een predikantsplaats voor de pastorale zorg in het Noorden, maar ook wordt gesproken met de Algemene Kerkenraad van de PG Groningen over samenwerking op het gebied van bestuur en het beroepen van een predikant. De kerkenraad gaat ondertussen door met de eigen beroepingsprocedure.

'T GOOI. Op 7 oktober 2023 is er een feestelijke viering van het 100-jarig bestaan van de Evangelisch-Lutherse Kerk in Hilversum. Hoewel er nu een andere eigenaar is, wordt het toch een

feestje op locatie. De gemeente is nog op zoek naar foto's van het kerkelijk leven in Luthers Hilversum van de afgelopen 100 jaar. Scans van minimaal 1MB graag naar: koster@elghetgooi.nl o.v.v. 100 jaar Hilversum.

OOST-GRONINGEN. De samenwerking met de andere lutherse gemeenten in het noorden blijft een aandachtspunt; de kerkenraad spreekt over eventuele administratieve ondersteuning van de lutheranen in Friesland. Verder zijn er hoopvolle gesprekken met een geestelijk verzorger uit de omgeving met affiniteit voor het lutheranisme als hulp bij het pastorale gemeentewerk. Dan is er de hoop spoedig een nieuwe eigenaar te vinden voor het kerkgebouw in Winschoten, het onderhoud en beheer van de gebouwen in Oost-Groningen zijn een last. Er zijn inmiddels gegadigden gevonden die misschien kunnen samenwerken en waaraan de reeds aangevraagde subsidie voor onderhoud aan het gebouw wellicht kan worden overgedragen. Allemaal erg positief dus.

OPROEP. Lieve lutheranen in den lande. Het is een grote eer deze rubriek te schrijven, maar ook arbeidsintensief. Ik ontvang (nog) niet alle gemeentebladen en nieuwsbrieven, en vaak zijn deze niet goed te vinden op de gemeentewebsite.

U kunt mij hierbij helpen: graag ontvang ik rechtstreeks alle gemeentebladen en nieuwsbrieven digitaal. Waar dat al gebeurt: mijn dank. Zo niet: voeg mij dan graag toe aan uw verzendlijst. U kunt dit sturen naar akerboom_femke@hotmail.com.

Lutheran Summer School 2023

'Vrouwen en mannen horen zijn stem, vormen zijn lichaam, getuigen van Hem, dienen en bidden en zeggen hem voort: levend woord...'

'One Spirit'- meer in de geest of met de geest te werken. Dat gaf meteen al energie'

'Het was een cadeautje voor me en een voorrecht om deel uit te maken van deze Summerschool.'

'Deze week heeft me veel geleerd.'

Ik was zeven dagen terug op school. Het was hard werken: de meesters en juffen lieten ons niet met rust!'

'... Verbazend dat er zo snel weer een warme sfeer ontstond waarin we naar elkaar omkeken en veilig voelden...'

'de viering greep me aan, ook door het zingen van Lied 730 (Heer, herinner u de namen)...'

'Fijn om met zoveel mensen hierover te kunnen praten, ook bij de ontmoetingen in Dresden en Krakau.'

'Mij viel op dat we het vaak hadden over verandering; de kerk in de toekomst zal anders zijn. Semper Reformanda.'

'Het spreken over 'één lichaam, één geest, één hoop' bracht een verandering.'

'Ik geniet van de saamhorigheid, het geheel waaraan iedereen bijdraagt. Ik heb me nog nooit zo luthers gevoeld.'

Uit de synode...

TEKST: MAARTEN VAN DER WOUDE, VOORZITTER EVANGELISCH-LUTHERSE SYNODE

De zomer nadert zijn einde, een zomer waarin u hopelijk hebt kunnen genieten van vrije tijd, ontspanning en bezinning. Ook de Synodale Commissie en de Synode hebben even gas teruggenomen. Nodig, want er is veel gedaan en gebeurd in het afgelopen jaar en er is nog veel te doen in de tijd die voor ons ligt. Een tijd waarin we elkaar nodig hebben, solidair met elkaar willen zijn en samen verder gaan.

Duurzaam Luthers in Nederland

Een terugkerend thema hier in *elkkwartaal*, in de Nieuwsbrief, de Synodale Commissie, de Synode en in gesprekken met u, in de gemeenten. Er worden goede vorderingen gemaakt, maar we zijn nog lang niet klaar. In december 2021 is het thema voor het eerst dieper besproken in de SC. Met dit in het achterhoofd kunnen we concluderen dat er in betrekkelijk korte tijd al veel tot stand is gebracht tijdens de voorbereidingen: in april 2022 als thema van de Kerkenradendag; het contact met de gemeenten hierover; in juni ter bespreking in de voorjaars synodevergadering en verdere uitwerking door de SC. In overleg met de Dienstenorganisatie van de PKN werd een projectplan opgesteld, dat vervolgens in de najaarsvergadering besproken is. Gevolgd door de uiteindelijke aanstelling van een projectleider: Arie Bijl. Er waren veel gesprekken, ook met u in de gemeenten. Op dit moment wordt het plan van aanpak geschreven. Na afronding van alle gesprekken, volgt tegen het eind van dit jaar de definitieve versie.

Afscheid Arau Vermeer

Tijdens de voorjaarsvergadering in juni nam de Synode afscheid van Arau Vermeer. Hij was gedurende vele jaren zeer actief in de financiële commissie en sinds twee jaar

als adviseur van de SC. Hij was betrokken bij veel zaken, met name bij gesprekken en processen rond het samengaan van gemeenten. Arau heeft een niet te evenaren dossierkennis die we nu zullen missen. Voor zijn grote inspanningen zijn we hem veel dank verschuldigd. Arau heeft te kennen gegeven zijn kennis en kunde graag nog verder in te willen zetten in zijn betrokkenheid bij het project Duurzaam Luthers.

Synode Verkiezingen

De synode in haar huidige samenstelling heeft in deze zittingsperiode nog een kleine twee jaar voor de boeg. Eind 2024/begin 2025 zijn de verkiezingen voor de volgende synode. In de volgende zittingsperiode 2025-2029 zullen leden uit de huidige synode niet terugkeren. Deze plaatsen moeten dus opnieuw worden ingevuld. De synode bestaat uit twaalf 'leken' (niet-predikant leden) en zes beroepbare predikanten. Vindt u het belangrijk om een bijdrage te kunnen leveren aan het levend en vindbaar houden van de Lutherse kerk in ons land? Kent u in uw omgeving anderen die daarvoor geschikt zouden zijn? Denk daar vast eens over na, met oog op de toekomst, het is een dankbare en mooie taak.

Afscheid prof. Markus Matthias

In verband met het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd gaat prof. Markus Matthias met emeritaat. Zijn afscheid als hoogleraar Lutherana aan de PThU vindt plaats op 3 oktober 2023 in de PThU filmzaal en Aula van de VU te Amsterdam. Van 13.00-15.30 (inloop vanaf 12.30) is er een mini-symposium; een Rede van 16.00-17.15 uur en een receptie van 17.15-18.30 uur.

Het symposium heeft als thema: 'Het geheim van het geloof/ Das Geheimnis des Glaubens'. De sprekers zijn: dr. Andreas Wöhle (PThU); em. prof. dr. Rinse Reeling Brouwer (PThU) en prof. dr. Wolfgang Breul (Universiteit Mainz). Markus Matthias zal reageren op de korte impuls-lezingen.

Keti Koti (2)

TEKST: FEMKE AKERBOOM

In diverse plaatsen waaronder Den Haag, 't Gooi, Zwolle en Amsterdam werd op 1 juli stilgestaan bij het einde van de slavernij en het breken van de ketenen, 150 jaar geleden.

In dit kader ook even aandacht voor de tentoonstelling 'Luther & De Wereld'. Deze is nog t/m 24 september te zien in het Luther Museum te Amsterdam. Bij de opening van de tentoonstelling op 28 mei jl. gaven Ramona Negrón en Jessica den Oudsten een presentatie over hun onderzoek naar de grootste slavenhandelaren van Amsterdam.

Tijdens het digitaliseren van notariële aktes kwamen zij verklaringen tegen van de bemanning van 'Het Gezegende Suikerriet' van een reis die niet helemaal volgens plan was verlopen. Vervolgens ontdekten ze dat dit schip eigendom was van de lutherse familie Jochem Matthijs en Coenraad Smitt. Deze reders bleken verantwoordelijk voor 40% van de slavenscheperen die

vanuit Amsterdam vertrokken, dat maakt ze de grootste spelers in Amsterdam. De broers gebruikten hun lutherse contacten voor de scheepsbouw en ook voor de bemanning, veelal met Duitse of Scandinavische wortels.

In navolging hiervan onderzoekt de PThU nu of er in preken of kerkenraadsnotulen iets over slavernij terug te vinden is.

Ramona Negrón, Jessica den Oudsten: De grootste slavenhandelaren van Amsterdam | Over Jochem Matthijs en Coenraad Smitt. | ISBN 9789462499270 | € 29,99

In de reizende tentoonstelling **Kerken & Slavernij/Heilzame Verwerking Slavernijverleden** is de rol van verschillende kerken in het slavernijverleden onderzocht, waarbij met name Suriname centraal staat. De tentoonstelling is samengesteld door curator Vincent van Velsen, in samenwerking met de werkgroep Heilzame Verwerking Slavernijverleden van de Evangelische Lutherse Diaconie.

Nog te zien:

15 september tot 7 oktober 2023

– Pluspunt Steenwijk

20–22 oktober 2023

– Inspiratiefestival Terschelling

11–12 november 2023

– Protestantse Gemeente Groningen

Flessenpost van Luther

Luther had met zijn 95 stellingen het idee om de kerk een stuk mooier te maken. Tijdens het Inspiratiefestival (20–22 oktober 2023) laat ook de lutherse kerk zich zien. Met de 'Flessenpost van Luther' laten we de bezoekers zien wat het lutherse geloof inhoudt. De doopsgezinde kerk op Terschelling is ons decor waar we op het pad naar de kerk 95 flessen willen hangen. In deze flessen kan je zien hoe lutheranen, ieder op zijn eigen manier, de wereld een stukje mooier willen maken.

We hebben zeker nog 89 flessen nodig. Versier samen met je gemeenteleden één of meerdere flessen (bij voorkeur

de beugelflesjes van IKEA, want die kunnen we gemakkelijk ophangen) aan de buiten- of binnenkant met jouw inspiratie. Aan iedere fles hangen we een label met de naam van de lutherse gemeente en de titel van het inspiratiewerk. Wellicht past dit nog in een activiteit op de startzondag van de gemeente?

Graag horen we hoeveel flessen je met elkaar kunt maken, zodat we de telling kunnen bijhouden en waar we ze kunnen ophalen of waar ze gebracht worden. Maak via flessenpostvanluther@gmail.com contact met Petra Lip (ELG Zwolle) of Mascha de Haan (ELG Den Haag). Er is vast een overdrachtsmoment te bedenken. We hebben ze graag uiterlijk 8 oktober in bezit. Voorbeelden – en nieuwe aanwinsten – plaatsen we op de website en Facebook ter inspiratie:

[Flessenpost | Luthers Den Haag](#) en [Facebook: Flessenpost van Luther](#)

Luthers Dagboek 2023–2024

Het Luthers Dagboek loopt van Advent tot Advent en bevat naast korte dagelijkse overdenkingen ook een adresgedeelte.

Het is ieder jaar een hele klus om dit adresgedeelte kloppend te houden. Wilt u de gegevens die over u of uw organisatie vermeld worden controleren op juistheid?

Wijzigingen kunt u tot uiterlijk 28 september per e-mail doorgeven aan els@protestantsekerk.nl

Bij geen bericht gaan we ervan uit dat er geen wijzigingen zijn.